



Fig. 1. Kirken set fra nordøst. Mogens Vedsø fot. 1992. - Church seen from the north-west.

VALLEKILDE KIRKE

ODS HERRED

6. september 1315 blev kirken af biskop Oluf af Roskilde henlagt til det samtidigt ved kapitlet indstiftede kantori.¹ Den er i Roskildebispens jordebog, sammen med Hørve, opført under Skippinge hrd. og ansat til 2 mk.² 8. sept. 1454 nævnes præsten Jens Hvid og 30. jan. 1468 Niels Iwerse(en).³ 1567 havde sognet 96 tiendeydere, men en del af disse søgte Fårevejle kirke, ligesom også efterhånden tre landsbyer, der lå afsides i sognet.⁴ Endnu o. 1666 ansås patronatsretten for at ligge til kapitlet i Roskilde,⁵ men 1673 fik rentemester Henrik Müller skøde på den.⁶ Efter at kirken 1683 var hjemfaldet til kronen, henlagdes den 1688 til rektor-embedet ved Roskilde skole men ombyttedes med Vejby i Frederiksborg amt. 1695 havde kongen igen patronatsret,⁷ og 1698 fik assessor i Admiralitetet, proviantskriver Jens Hellegaard til Vognserup, skøde på jus patronatus et vocandus.⁸ 1733 havde Christian

Lente von Adeler til Adelsborg (Dragsholm) jus vocandi, jfr. †klokke.⁹ Overgang til selveie skete 28. marts 1911.

Møntfund. Ved Nationalmuseets undersøgelser i kirken 1976 fandtes som løsfund ialt ti mønter, fem Christopher II, Roskilde, en borgerkrigsmønt, en 2-skillling 1677, en skillling 1780 og en Meklenborg hulpenning fra 1400'rne.¹⁰ Herudover fremkom enkelte andre *småfund* i form af gulvfliser, rudeglas, slagger (muligvis fra klokkestøbning, jfr. †klokke), et bog(?)beslag mm. (inv. nr. D8-D18/1976). Desuden er på kirkegården fundet et halsskår fra en krukke eller kande af brændt ler med nopret, olivengrøn glasure på ydersiden og rød indvendig. 1944 afleveret til Nationalmuseet (inv. nr. D212/1964). 1966 indleveredes en cylinderformet flaske, fra 15-1600'rne, af grønligt glas, 8,6 cm høj (inv. nr. D3202/1966).

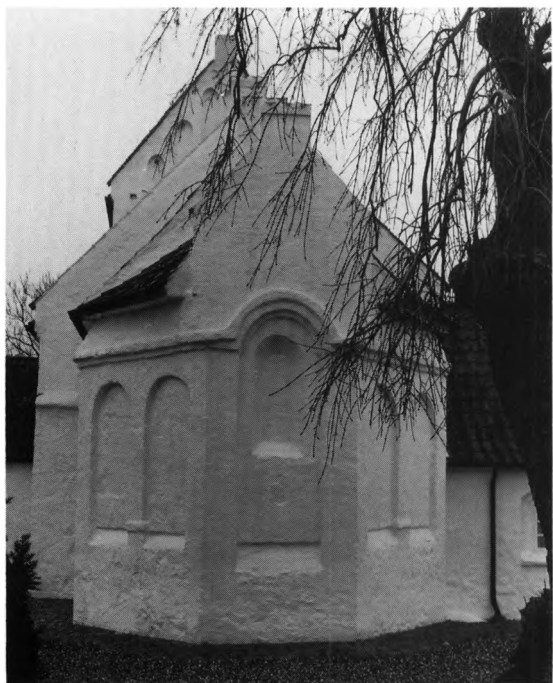


Fig. 2. Kirken set fra øst. Mogens Vedsø fot. 1992. - Church seen from the east.

Kirken og den tilhørende kirkegård er beliggende i den oprindelige landsbys sydøstre udkant (fig. 3) på randen af den sydvendte skråning ned mod Svinninge Vejle, en sydvestlig gren af den nu udtørrede Lammefjord. Terrænet falder tillige mod vest, mens det stiger jævnt mod nord og, især, nordøst. Den regelmæssigt anlagte, rektangulære kirkegård har gamle grænser til de tre sider, mens der i nyere tid er foretaget en mindre udvidelse mod øst.

Hegn og indgange. Mod nord, vest og syd er hvidkalkede, med vingetegl afdækkede, teglstensmure, der i hovedsagen må være senmiddelalderlige. Størsteparten af vestmuren og den vestligste del af nordmuren prydes af et savskifte på indersiden, et skifte under den let udkragede gesims, der bærer afdækningen. Udvidelsen mod øst hegnes af, ligeledes teglafdækkede, kløvestensmure.

Hovedadgangen er midt i vestmuren ad en, formentlig samtidig, muret *portal* (fig. 13) med såvel køreport som fodgængerlåde. Begge åbninger har fals i vangerne ind mod kirkegården,

mens dette ikke gælder de, formentligt ommurede, ekstremt flade buestik. En, rimeligvis jævnaldrende, fodgængerlåde ses i nordmuren nær nordvesthjørnet. Den murede opbygning afdækkes af munke og nonner med fald udad, og åbningen har udvendig fals i såvel vanger som stik, førstnævnte formindsket ved behugning. Midt i udvidelsens østmur er en nyere, bred låge. Alle indgange lukkes af hvidmalede trætræmefløje. †*Kirkeriste* nævnes 1785, da såvel disse som låger manglede overalt, og et par favne kirkegårdsmur var nedfalden.¹¹

Bygninger ved kirkegården. Vest for det indhegnede område, nord for hovedadgangen, ligger en 1959 opført *toilet- og redskabsbygning* af tegl, hvidkalket og med helvalmet tag. Øst for kirkegården er o. 1990 rejst to bræddeklædte, teglhængte bygninger indeholdende *graverkontor*, traktorgarage mm. Et †*nødtørfishus* opførtes 1907 op ad vestmurens yderside ved nordvesthjørnet.¹²

På kirkegården er enkelte fritstående birke- og piletræer. Omkring kirken et 1907 anlagt brolagt, cementeret *fortov*,¹² der 1992 er erstattet med pikstensbrolægning.

BYGNING

Kirken, der rummer bemærkelsesværdige arkitektoniske træk, består af kor med tresidet apsis og skib med spor af oprindeligt vesttårn fra o. 1200. Hertil er o. 1400 føjet et tårn i vest samt i senmiddelalderen et sakristi på korets nordside og våbenhuse ud for begge skibets døre. Orienteringen afviger noget mod nord.

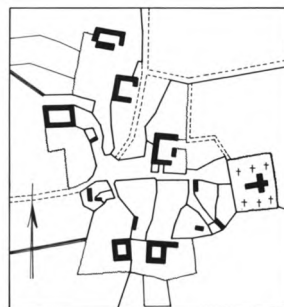


Fig. 3. Landsbyplan 1805. - Village map.

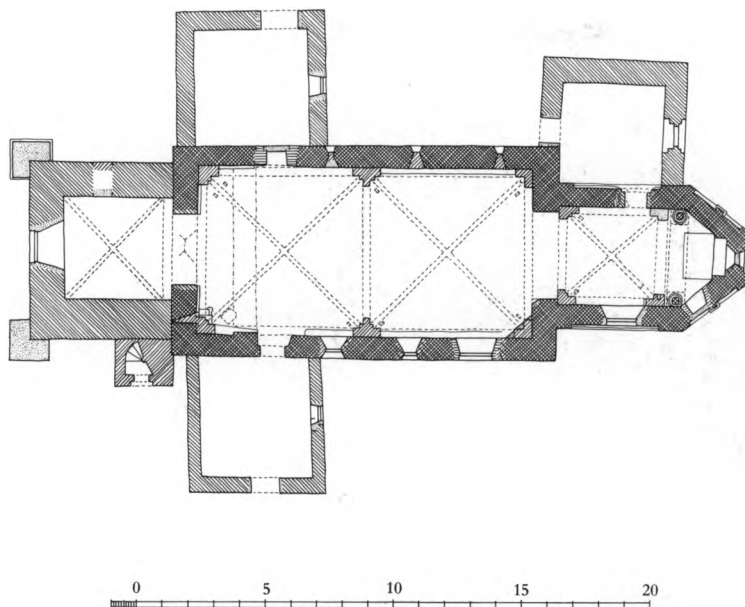


Fig. 4. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1992, tegnet og suppleret af Mogens Vedsø 1992. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p.9.*

Den oprindelige, velbevarede kirkebygning er opført af rå og kløvet kamp iblandet en del frådsten lagt i nogenlunde jævne skifter. Sidstnævnte materiale er omtrent enerådende i muråbninger og andre detaljer. Murværket har formentlig fra opførelsen stået dækket af et groft, grusblandet pudslag, hvilket endnu ses fra tilbygningernes tagrum. Forskelle i korets og skibets udformning kunne antyde en, formentlig kort, pause i byggeriet efter førstnævnte bygningsafsnits afslutning, jfr. s. 2480 note 17.

Den tresidede *apsis*, der er jævnbred med koret, prydes udvendigt af rundbuede blændinger mellem hjørnelisener, én i øst og to i hver af de skrå sider.¹³ Forneden er en stejl skråkant, der skærer sig lidt dybere ind i murværket end selve blændingsbunden. Østre blænding, der her har falsket stik, omfatter et vindue og rejser sig (jfr. fig. 2) højere end apsidens gesimsniveau; i skråsiderne er underkanten anbragt lidt højere og blændingerne adskilles af en lisén med et om-løbende bånd umiddelbart over foden. Murene krones af en gesims med to fremspringende led, henholdsvis retkantet og affaset. I øst forløber gesimsen i en flad bue over blændingen, hvor det nederste led er sammenfaldende med dennes

stik. Over gesimsen er bevaret yderligere murværk, der skråner indad og sandsynligvis udgør den sidste rest af et oprindeligt, støbt stentag, jfr. s. 2480.

Korets langmure har ved begge ender liséner, der forneden forbindes af en profileret sokkel, rundstav over stejl skråkant. De østre liséner afsluttes i niveau med apsidens tagfod med en fortsættelse af dennes gesims, mens de vestre i omtrent samme højde er afdækket med en kraftig skråkant over et fremspringende skifte med hulkel i underkanten; i tilknytning hertil ses et lignende, lidt lavere siddende, fremspringende bånd på triumfmurens østside. Spor på såvel skibets som korets østgavl i form af afbrudt murværk viser, at korets langmure tidligere har været 30-40 cm højere og dermed af omtrent samme højde som skibets mure. Et spærformet, fremspringende, retkantet skifte på triumfgavlens østside angiver et hertil svarende tag med tagryggen i samme højde som nu, mens tagfoden lå højere og havde en kraftigt fremspringende sugfæl. En form for buefrise i forbindelse med lisenerne synes naturlig, men spores ikke i det bevarede murværk. Korets gavltrekan har på nordsiden en kam, der kan være en rest af

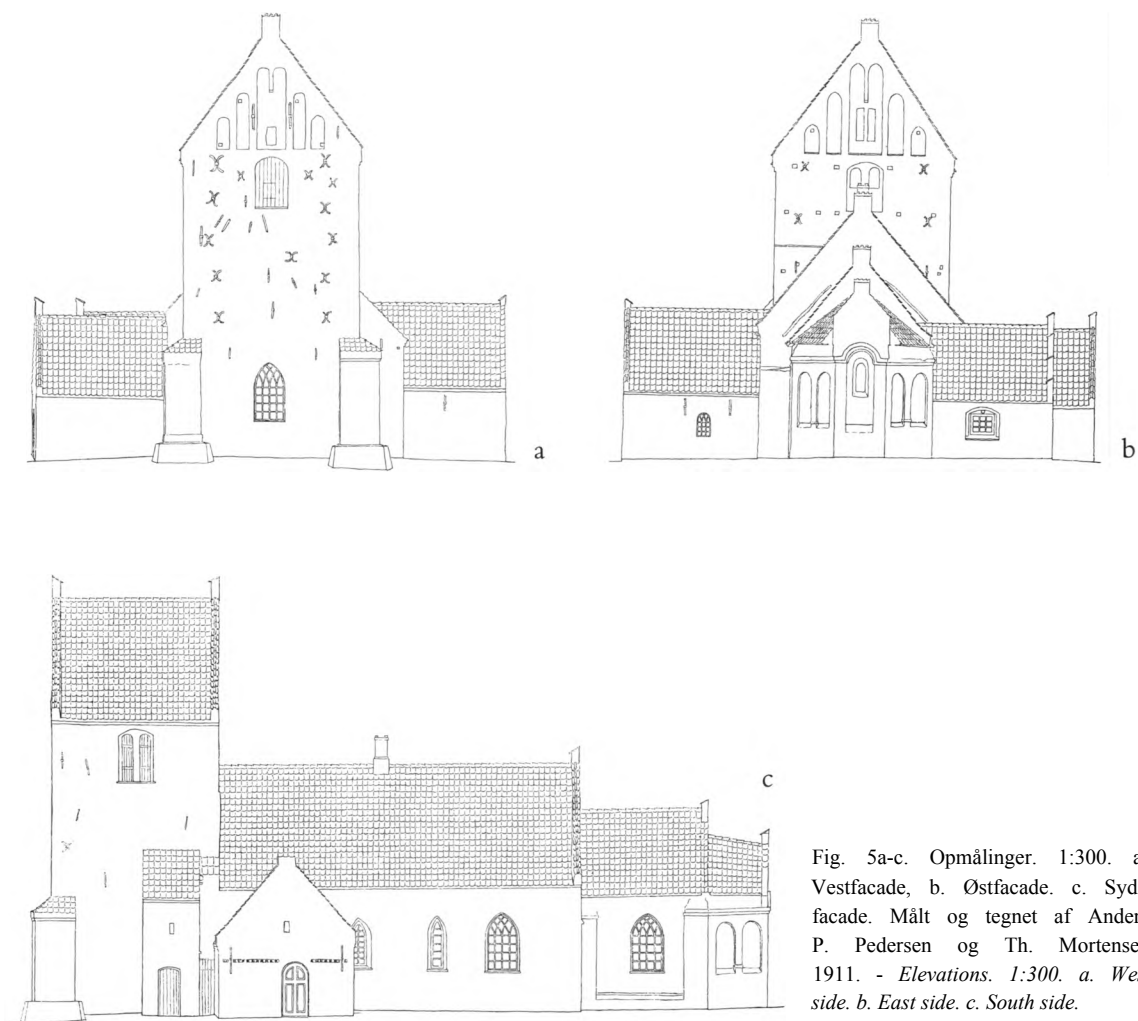


Fig. 5a-c. Opmålinger. 1:300. a. Vestfacade, b. Østfacade. c. Sydfacade. Målt og tegnet af Anders P. Pedersen og Th. Mortensen 1911. - Elevations. 1:300. a. West side. b. East side. c. South side.

gavlens oprindelige afslutning, idet den korresponderer med førnævnte tagspor på triumfgavlen.

Døre og vinduer. Skibets syddør er bevaret, udadtil rundbuet og indvendig vandret afdækket. Mod sædvane er østsidens indre vange smiget, mens vestsiden, dikteret af nedennævnte $\dagger$ vestarrangement, er retvinklet.¹⁴ I begge vanger er markeret, nu tilmurede, stængebomhuller, ca. 17x13 cm. Norddøren er opslugt af en sekundær, nu atter tilmuret, arkade til nordre våbenhus, jfr. s. 2485.

Apsidens vindue er i sin nuværende skikkelse sekundært, jfr. s. 2482, men må have afløst en oprindelig, sandsynligvis lidt mindre, åbning, der indadtil udmundede i en dyb, rundbuet ni-

che. I korets nordmur er bevaret en relativ lille lysåbning, tilmuret med munkesten mod koret, men synlig fra sakristiets tagrum. Vinduets lysning sidder bemærkelsesværdig tæt på ydre murflugt, ca. 28 cm, og den indvendige sålbænk er usædvanlig stejl. Åbningen måler i ydre murflugt ca. 84x43 cm, i den indre 132x65 cm samt i lysningen 55x24 cm. Her ses i pudsens aftryk efter såvel vinduesbly som vindjern, et lodret og to vandrette.

Af skibets vinduer er der i nord bevaret tre, der alle sidder øst for dørstedet. De er tilmuret lidt udenfor lysningen og står synlige som udvendige nicher. Indvendig ses det østre fra tagrummet, mens det midterste, der er tilmuret i indre murflugt med munkesten, blev iagttaget

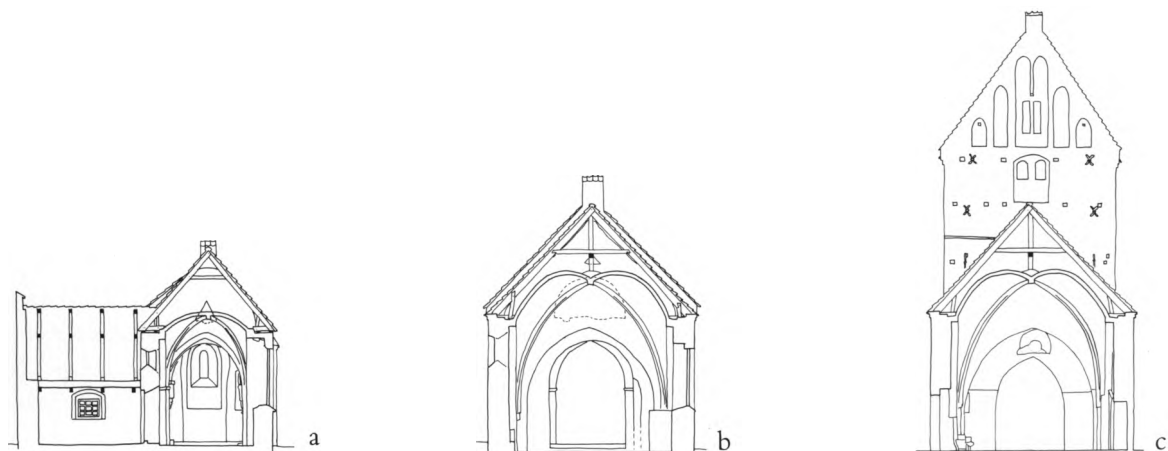
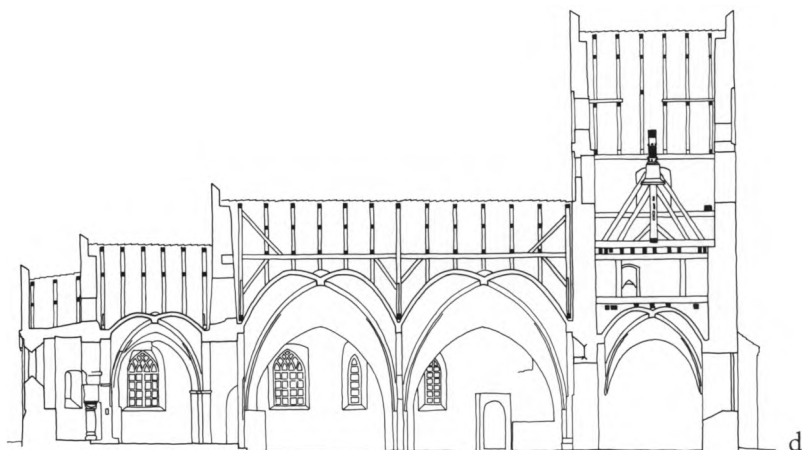


Fig. 6a-d. Opmålinger. 1:300. a. Tværnsnit i kor set mod øst. b. Tværnsnit i skib set mod øst. c. Tværnsnit i skib set mod vest. d. Længdesnit set mod syd. Sammentegnet af Mogens Vedso 1992 på grundlag af opmålinger ved Aage Mathiesen 1895, Anders P. Pedersen og Th. Mortensen 1911, Marinus Andersen o. 1948 og Hej 1976. - Elevations. 1:300. a. Cross-section of chancel to the east. b. Cross-section of nave to the east. c. Cross-section of nave to the west. d. Longitudinal section to the south.



ved restaureringen 1976; det vestre er forstyrret ved udhugning til en skorsten. De slanke åbninger, hvis top sidder ca. 80 cm under nuværende murkrone, måler udvendig 133x45 cm, mens bredden ved lysningen, der ligger nærmest ydre murflugt, er ca. 19 cm og den indvendige bredde ca. 62 cm. Vinduerne har, ligesom i koret, tilsyneladende ikke haft trækarm. Midt i vestgavlen, i nær tilknytning til kirkens nu forsvundne fvestarrangement, er bevaret hovedparten af et cirkelvindue, der i sin nuværende udformning er sekundært, men kan have erstattet en tilsvarende, formentlig mindre, oprindelig åbning, sml. Viskinge s. 1861.

Indre. Væggene har allerede før hvælvenes indbygning, formentlig fra opførelsen, været

hvidtede, hvilket især ses tydeligt fra korets loftsrum, hvor lang- og gavlvæggene er kalkede op til henholdsvis nuværende murkrone og underkanten af det oprindelige bjælkelag.

Apsidens østvæg prydes af en dyb, rundbuet niche, i hvis bund østvinduet udmunder; dens underkant er, under hensyntagen til det oprindelige alterbord, hævet ca. 110 cm over nuværende gulv. Rummet overdækkes af et hvælv, der nærmest, trods den trapezoide planform, må karakteriseres som et tøndehvælv. Vederlagene i de skrå vægge er vandrette, og dette gælder også hvælvets isselinje, omend en svag stigning mod ovennævnte niches stik spores.¹⁵ Den usædvanlig rigt udformede apsisbue bæres af to ca. 160 cm høje søjler (fig. 7 og 9). De koniske baser står

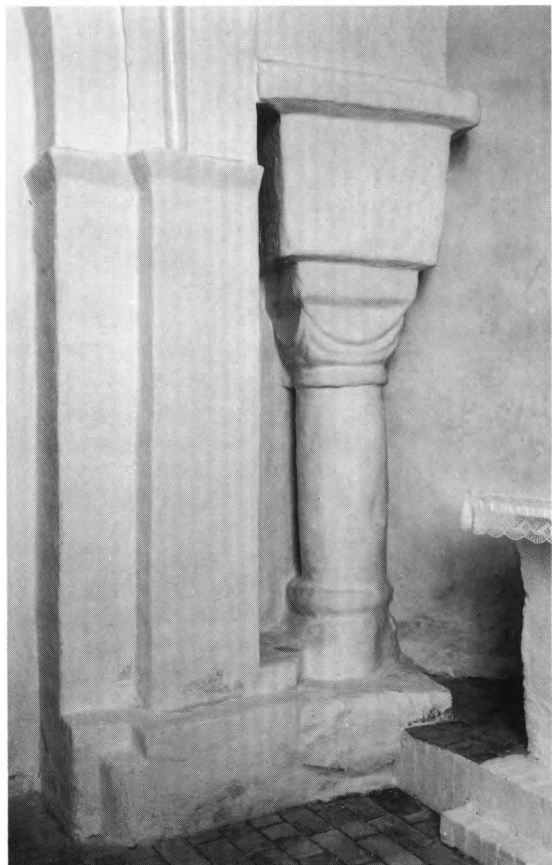


Fig. 7. Apsisbuens nordre søjle (s. 2479). NE fot. 1992. - North pillar carrying the apsidal arch.

på en rektantet plint. De entasisformede søjleskafter har skaftring ved begge ender, ved den søndre er øvre ring dobbelt. Foroven afsluttes de af forskelligt udformede terningkapitæler, af hvilke det nordre har rundstav langs kanten af sidernes buefeller. Dækpladerne har simpelt affaset fremspring i nord, i syd med flere rundede led. Øverst er store murede klodser, hvor overgangen til bueslaget formidles af affasede kragbånd, der nu er kraftigt forhugget i syd.

Korbuen, hvor der 1976 konstateredes spor af de borthuggede kragbånd, er kun en ubetydelighed smallere end korrummet.¹⁶ Bueslaget er velbevaret, mens vangerne er noget forhuggede, i nord ved opsætning af en mindetavle, i syd ved opstilling af opgangen til prædikestolen. †*Loftsbjælkerne* har i koret været indbygget i den oprindelige, højere liggende, murkrone,

idet de ellers ville dække den nederste del af nedennævnte åbninger i henholdsvis korets og skibets østgavl. I skibet synes bjælkerne at have hvilet på murkronen.¹⁷

Korets østre gavltrekant, der er ca. 60 cm tyk og opført udelukkende af frådsten, er udstyret med en oprindelig, spærstikformet gennemgang, hvis sider viser tydelige spor i mørtelen af forskallingsbrædder, over hvilke stikket er opmuret. Under nuværende apsistagværk fremviser gavlen såvel som hvælvets overside kun råt afbrudt murværk, og det ses tydeligt, at gennemgangens sider har fortsat længere østover. Oprindelig må apsis have været afdækket med en støbt †*kuppel*, hvor hulrummet i forlængelse af den tresidede åbning i gavlen har tjent som aflastning over apsishvælvet. Nærmeste parallel til denne usædvanlige konstruktion er kuplerne

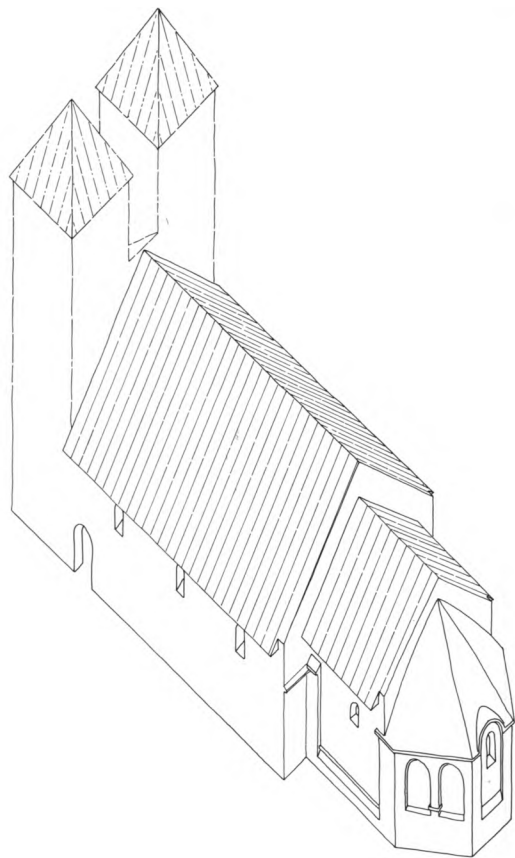


Fig. 8. Kirkens oprindelige udformning med antydet tvillingtårn i vest (s. 2481). Aksonometri ved Mogens Vedsø 1992. - The original appearance of the church with suggestion of a double tower to the west.

på tvillingtårnene i Tveje-Merløse (Holbæk by).¹⁸

Skibets østre gavltrekant er hovedsagelig opført af frådsten og brydes på usædvanlig vis af en rundbuet åbning,¹⁹ der formentlig har tjent som aflastningsanordning over korbuen, og som forbinder loftsrummene over kor og skib. Bueslaget fremviser tydelige spor af forskallingsbrædder, og den nu noget forstyrrede bund har været aftrappet svarende til overkanten af bjælkelaget i henholdsvis kor og skib. Ovenover ses på vestsiden en lille spærstikformet niche, hvis formål er ukendt.²⁰ Den vestre gavltrekant er overvejende opmuret af kamp, blot ses lidt frådsten forneden ved skibets hjørner.²¹

†Tårn(?) Uregelmæssigheder i murværket i skibets vestende suppleret med undersøgelser 1976 giver en rimelig klar forestilling om udformningen af et planlagt og formentlig tillige helt eller delvist udført vestarrangement. Ved udgravninger i gulvet blotlagdes dels et kraftigt fremspringende fundament²² under vestgavlen, hvorpå sandsynligvis har stået en †bænk,²³ dels et ca. 120 cm bredt nord-syd gående fundament øst herfor. Sidstnævnte fundament, der havde samme opbygning og dybde som kirkens øvrige, må have båret en mur gennembrudt af, sandsynligvis tre, arkader.²⁴ Afstanden fra arkademuren til vestvæggen har været ca. 135 cm. Den nordre og søndre arkade har tilsyneladende haft vederlag direkte i skibets nord- og sydvæg,²⁵ idet der ikke ved undersøgelserne 1976 registreredes murværk i tilknytning til fundamentet mod nord, og en mindre murstump i syd, med puds på nordsiden, formentlig har tjent andet formål, jfr. nedenfor. Tårnrummet har været overdækket med et bjælkeloft, hvis placering angives af et tilbagespring i vest- og nordvæggen ca. 210 cm over nuværende gulv. Et mere uregelmæssigt tilbagespring i sydvæggen godt en meter over gulvet kan muligvis afspejle arkadernes vederlagsniveau.

Den følgende etage i vestanlægget har formentlig indeholdt et galleri. Manglende spor af østmuren på skibets langmure over hvælvene antyder, at også dette stokværk har haft åbninger uden fremspringende vanger og med veder-

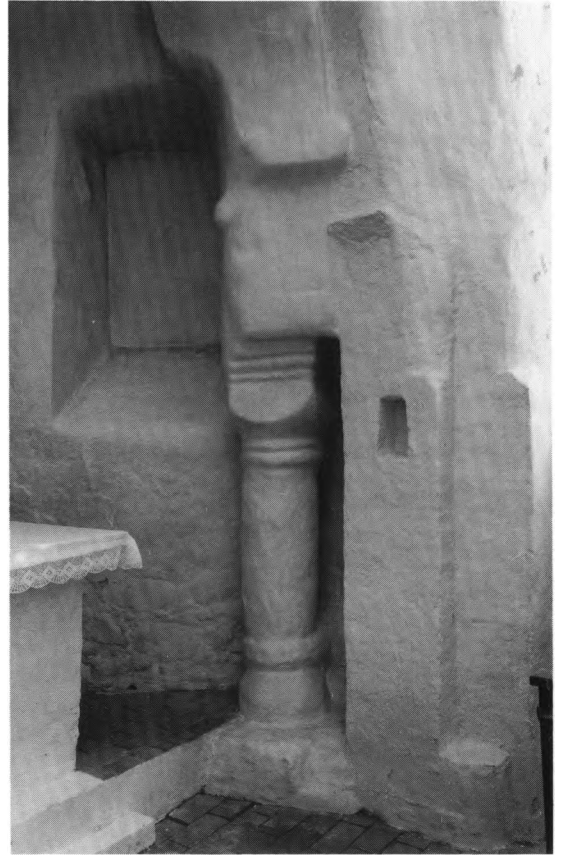


Fig. 9. Apsisbuens søndre søjle (s.2479). NE fot. 1992. - South pillar carrying the apsidal arch.

lag på eller over skibets murkrone.²⁶ Galleriet har været belyst af ovennævnte cirkelvindue.

Adgangen til gallerietagen var i rummets søndre side ad en †trappe, hvis detaljer nu vanskeligt lader sig rekonstruere. En nicheagtig fordybning, der sandsynligvis må ses i forbindelse med denne trappe, registreres i den øvre del af sydmuren. Nichen er vandret afdækket ved en udkragning af muren nær skibets murkrone. Sporene antyder en ligeløbstrappe langs sydmuren begyndende umiddelbart inden for skibets syddør. Under trappen må have været udsparet et mindre rum, en †niche, idet trappen ellers ville dække for en enkeltsmiget, vandret overdækket, nu tilmuret, *lyssprække*, hvis formål kun kan have været at oplyse en sådan niche.

Det beskrevne vestarrangement må være ment som underbygning for et, muligvis aldrig



Fig. 10. Skibets sydvesthjørne med spor af $\dagger$ tårnanlæg (s. 2481). NE fot. 1992. - *South-west corner of the nave with traces of $\dagger$ tower.*

opført, $\dagger$ tårn, om hvis udformning intet sikkert kan aflæses af det bevarede murværk. Mulig er både et tvillingdelt tårn (fig. 8) og et »bredt«, tværstillet tårn med gavle i nord-syd.²⁷

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. Tidligt, formentlig inden udgangen af 1200'rne, blev hovedparten af kirkens *vinduer* fornyede. I øst erstattedes den oprindelige åbning af et smiget, rundbuet vindue af tegl. Dette, der nu er tilmuret, men står synlig som ud- og indvendig niche, måler i ydre murflugt 152x68 cm, i den indre ca. 168x101 cm, mens den tilmurede lysning måler ca. 105x33 cm. I korets og skibets sydside erstattedes de oprindelige lysåbninger af større, rundbuede, smigede $\dagger$ vinduer, udvendig bredde ca. 75 cm, indvendig ca. 100 cm. De høje slanke åbninger har haft sålbænk i omtrent samme højde som de nuværende lysgivere. Rester af alle fire vinduer er bevarede og indgår i større eller mindre udstrækning i de nuværende. Sandsynligvis samtidig ommuredes vestgavlens cirkelvindue, jfr. s. 2479, i tegl. Det 1976 delvis genåbnede vindue er velbevaret, blot forstyrret forneden ved gennembrydning af tårnbuen. Åbningen har toppunkt i omtrent samme niveau som sydsidens lysgivere og måler i indre murflugt 127 cm. Lysningen, diameter ca. 52 cm, er

halvstens bred og opmuret af krummede teglsten; udvendig registreredes en ca. 3 cm bred glasfals med bevarede jernsøm fra fastgørelsen af den oprindelige, sandsynligvis blysprossede, rude. Alle de nævnte vinduer er klart ældre end kirkens overhvelvning.

Indbygning af *hvælv* i kor og skib er rimeligvis sket i løbet af 1300'rne. Ældst er formentlig korhvælv, der har halvstens ribber og bæres af helstens, spidsbuede skjoldbuer på falsede vægpiller med forneden affasede kragbånd. De to østre piller mangler den ene fals, hvilket må skyldes et, ikke helt vellykket, forsøg på hensyntagen til den oprindelige, søjlebårne apsisbue. I nordsiden af den sydøstre pille er en lille rektangulær *niche*, ca. 22x12x13 cm, 128 cm over nuværende korgulv (sml. fig. 9). Den nederste del af sydøstre ribbe er borthugget, muligvis for at øge lysindfaldet på altertavlen, og den nordøstre pille er genopført 1971-72 sammen med de tilstødende dele af hvælv (fig. 15) efter en partiel sammenstyrtning. Nedbrydningen af den øverste del af korets langmure, jfr. s. 2477, kan være samtidig med hvælvslagningen, men er dog snarest udført ved opsætningen af det nuværende, senmiddelalderlige tagværk.

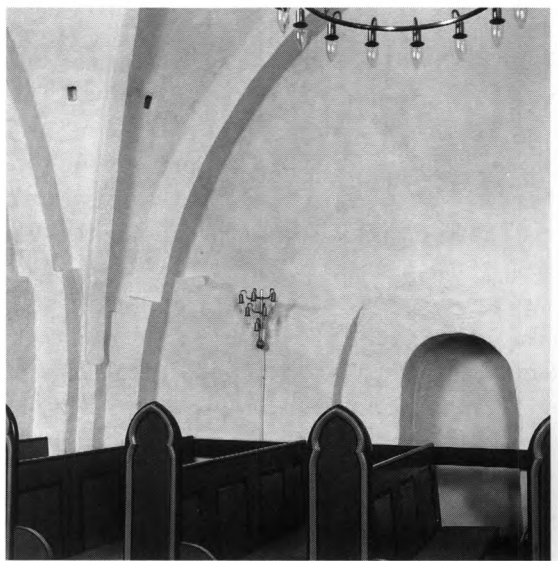


Fig. 11. Skibets nordvesthjørne med spor af $\dagger$ tårnanlæg (s. 2481). NE fot. 1992. - *North-west corner of the nave with traces of $\dagger$ tower.*



Fig. 12. Indre set mod vest. NE fot. 1992. - *Interior to the west.*

Forud for skibets overhvelvning er vestarrangementet²⁸ og det eventuelle tårn fjernet. De to fag høje krydshvælv med halvtensribber bæres af spidse, helstens skjold- og gjordbuer på faldsede piller. Den nordøstre pille mangler det ribbebærende led.²⁹ De vestre hjørnepiller og den mellemliggende skjoldbue er let uregelmæssige i opbygningen grundet det vandrette tilbagespring i murværket, jfr. s. 2481. Kapperne har endnu bevaret flere synlige spygater, og i sydvestre hjørne ses på loftet en fladbuget lem, der på oversiden omgives af en halv sten bred, muret ramme. En partiel behugning af gjordbuens sydside, jfr. Fårevejle (s. 2416), kan skyldes en ældre opstilling af prædikestolen.

Hvælvslægningen må have forårsaget ændringer af skibets sydvinduer, hvilket endnu fornemmes ved de to vestre. Begge må, under hensyntagen til hvælvenes skjoldbuer, være blevet

udstyrede med lavere siddende stik,³⁰ og det vestre blev tillige, grundet hvælvpillens nærhed, udvidet mod vest.

Tårnet, der formentlig er fra tiden o. 1400, jfr. gavlenes blændingsdekoration, er for de to nedre stokværks vedkommende opført af rå kamp i regelmæssig skiftegang, mens klokkestokværket og de øst-vest vendte gavle er af tegl.³¹ Vesthjørnerne omfattes foruden af to nyere støttepiller af små, gule teglsten. En pille ved sydvesthjørnet omtales 1838,³² og 1900¹² forstærkedes foden af begge piller med beton. I forbindelse med den udvendige restaurering 1992 er foretaget mindre ændringer i udformningen. Støttepillerne er forårsaget af alvorlige statiske problemer, der tillige er forsøgt afhjulpet ved adskillige murankre og omfattende skalmuringer; vestmuren er helt ommuret i de to øvre etager. Det udvendigt spidsbuede, indvendigt



Fig. 13. Kirken set fra vest. Victor Hermansen fot. 1944. - Church seen from the west.

fladrundbuede vestvindue er i sin nuværende udformning nyere. Ved restaureringen 1976-77 indsattes et spidsbuet, afsproset trævindue. 1895 sad heri et lignende trævindue, der 1903¹² erstattedes med et støbejernstel. Tårnrummet forbindes med skibet af en spidsbuet åbning af teglsten og overdækkes af et muligvis, jfr. nedenstående, lidt yngre hvælv, der bæres af en spids, helstens skjoldbue mod øst og forlæg til de øvrige sider. Hvælvet har halvtstensribber, et enkelt synligt spygat i sydvestre kappeflig og et *klokkerebshul* med træforing i nordkappens østre del. En tilmuret *†*dør, ca. 170x60 cm, i nordvæggen ca. 230 cm over nuværende gulv har sider af tegl og vandret overdækning af planker.

I tilknytning til døråbningen registreredes 1976 i nordvæggen tre *†*bjælkehuller, 21 x 21 cm, i henholdsvis nordøsthjørnet, ca. 115 cm vest herfor og forinden i dørens østside. Da der ikke konstateredes tilsvarende huller i sydvæggen, må *†*bjælkerne formentlig have båret en art *†*pulpitur.³³ Døren, der tillige med bjælkehullerne må opfattes som oprindelig, har næppe kunnet fungere sammen med hvælvet, idet dette dækker åbningens øverste del.

Adgangen til mellemstokværket foregik oprindeligt ad en *†*fritrappe, der ledte op til den endnu i brug værende dør østligst på sydmuren. Den af munkesten opmurede åbning, der er faldet og fladbuet både ud- og indvendig, stiger stejlt op gennem murlivet og overdækkes her af et spidsbuet tøndehvælv. Etagen oplystes indtil 1992 kun af en lille, nu tilmuret, åbning med træramme ved indre murflugt i østmuren nær søndre hjørne, en 1891 udført udvidelse af et oprindeligt bomhul.¹²

Klokkestokværket har et glamhul til hver side. I nord, syd og øst to slanke, koblede, fladbuede åbninger i fælles, fladbuet blænding; i vest en ommuret fladrundbuet åbning. Østre glamhul er tilmuret forneden, formentlig i forbindelse med opsætning af skibets senmiddelalderlige tagværk (s.d.). På østsiden er bevaret to rækker åbne bomhuller i højde med henholdsvis under- og overkant af glamhullet. Flankemurene afsluttes af dobbelte falsgesimser.

Østre taggavl er bevaret; dog er eventuelle kamtakker fjernet, og gavltrekanter afsluttes i dag med glatte kamme og en spinkel toptinde. Gavlen prydes af en dekoration med fem spidsbuede blændinger, hvoraf den midterste er tvillingdelt med en hængestav. I midtblændingen en stor fladbuet luge, der tvedeles af en, muligvis sekundær, retkantet pille. Den ommurede vestgavl er en kopi af den østre, dog er bueslagene uregelmæssigt rundbuede. I midten en lille, rektangulær luge.

Trappehuset på tårnets sydside er middelalderligt og opført som afløser for ovennævnte *†*fritrappe. Materialet er munkesten i munkeskifte. Foroven i syd afsluttes den halvtagsdækkede bygning med en dobbelt falsgesims. En faldet, fladbuet dør giver adgang til spindeltrappen, der belyses af to lyssprækker i henholdsvis syd og vest. Trappen, hvis trin er ommurede i små, gule tegl, drejer sig om en rund, halvtstens spindel og overdækkes af fladbuede binderstik.

Sakristiet på korets nordside er opført af munkesten³⁴ over et par skifter marksten. Flankemurene afsluttes af en gesims bestående af et enkelt fremspringende skifte, mens den glatte gavltrekanter kronet af syv kamtakker. Gavlen er mulig-

vis ommuret, idet den hovedsagelig er opmuret af en mindre teglsten end det øvrige murværk omend stadig i munkeskifte. I østmuren et oprindeligt, fladbuet, falset vindue, hvori kvadratisk træramme. Døren til koret er fladbuet og falset mod sakristiet, mens afdækningen i øvrigt er ændret ved senere behugning, idet den stiger gradvist gennem murlivet mod koret, hvor den nærmer sig spidsbuens form. Den vandret overdækkede udgang til kirkegården i vestmuren er indsat 1926.¹²

Søndre våbenhus, der kan have haft en forgænger (jfr. s. 2486), er opført i første halvdel af 1500'erne, jfr. kalkmalerier, af munkesten i munkeskifte.³⁵ Flankemurene afsluttes af en dobbelt falsgesims, mens den glatte gavltrekan har lave kamme og toptinde, der formentlig skyldes en senere ændring. Gavlen har noget under tagfodshøjde et savskifte, der brydes af den øst for midten anbragte dør. Den nuværende åbning er en 1976-77 udført rekonstruktion af den oprindelige, fladbuede indgang, dog med udeladelse af den ud- og indvendige halvtensfals, der blot står markeret i pudsen. I sin tidligere skikkelse fremtrådte døren med rundbuet overdækning, muligvis udført 1886. I trekanten en oprindelig, rektangulær lyssprække. Østsidens rundbuede vindue er formentlig indsat 1881.¹² Den rektangulære træramme afløste ved restaureringen 1976-77 en støbejernsramme. Åbningen har afløst en oprindelig, halvtens bred lyssprække, der indadtil udmundede i en fladbuet *niche*, hvis nordre halvdel ødelagdes ved gennembrydningen til førnævnte vindue.

Nordre våbenhus, o. 1900 indrettet til ligkapel og 1785¹¹ betegnet som kalkhus, er fortrinsvis opført af rå marksten i nogenlunde regelmæssig skiftegang, flankemurenes øverste del med den dobbelte falsgesims og gavltrekanen dog af tegl i munkeskifte.³⁶ Gavlen havde endnu 1895 bevaret sin oprindelige dør, fladbuet i spidsbuet spejl, men denne var før 1911, formentlig ved bygningens indretning til kapel, erstattet af en bred, rundbuet, portlignende åbning. Den sandsynligvis ændrede gavltrekan, der krones af glatte kamme og en toptinde, brydes af en rektangulær lyssprække og enkelte åbne bomhuller.

Østsiden havde 1895 et bredt rektangulært vindue med afsproset træramme; før 1911 afløst af et smallere, rundbuet vindue, hvis støbejernsramme 1976-77 erstattedes af en træramme med sprosser. Den oprindelige adgang fra våbenhuset til kirken, skibets norddør, afløstes senere, sandsynligvis endnu i middelalderen, af en lavstammet, rundbuet arkade.³⁷ Denne er senere atter tilmuret, og i lukkemuren anbragtes en, nu ligeledes lukket, rundbuet dør med fals mod våbenhuset. Det indre er glatpudset ved indretningen til ligkapel. Fra loftsrummet er gennem skibets nordmur brudt en med fladbue overdækket adgang til skibets loft.³⁸

En række mindre *ændringer* af kirken har fundet sted i senmiddelalderen i forbindelse med udskiftning af tagværker. Formentlig på dette tidspunkt blev korets mure gjort 30-40 cm lavere, jfr. s. 2477, og der skete flere ændringer af kirkens gavle. Det massive stentag over apsis erstattedes af et tømret tagværk, og, formentlig for at forenkle udformningen af dette, rejstes over østsiden (fig. 14) en endnu 1839 bevaret *†gavltrekan* med glatte kamme samt top- og fodtinder; fladen udfyldtes af et mønstermuret felt, hvortil næppe kendes paralleller. Den nuværende udekorerede gavl med toptinde er ny-

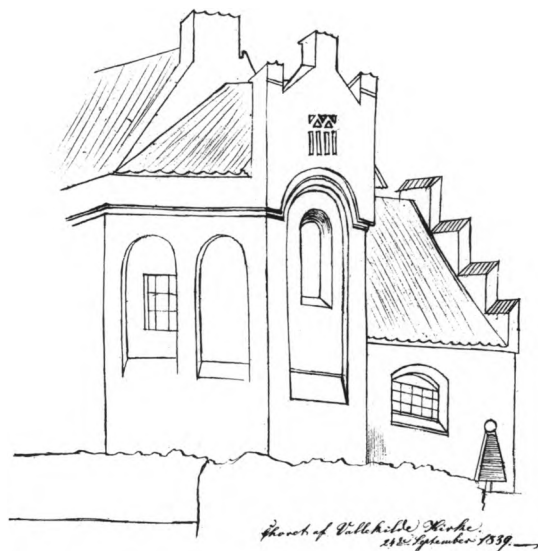


Fig. 14. Apsis med *†*senmiddelalderlig gavltrekan set fra sydøst (s. 2485). Tuschtegning 1839 i NM2. - *Apse with *†*late medieval gable seen from the south-east.*



Fig. 15. Koret set fra vest, efter hvælvs delvise sammenstyrtnings (s. 2486). Henrik Græbe fot. 1971. - *Chancel seen from the west after the partial collapse of the vault.*

ere af små, gule tegl. Tilsvarende må kirkens øvrige gavle, især korets, være tilpasset det nye tagværk.

†*Våbenhus.* 1919 registreredes i skibets sydmur over døren, ca. 115 cm under murkronen og synlig fra våbenhusets loft, en indmuret egebjælke, der kan have udgjort en rest af tagkonstruktionen i et ældre våbenhus. Bjælken er nu udtaget, og sporet udmuret og overpudset.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. I tiden efter reformationen skete kun få og små ændringer, der har sat sig varige spor i kirkebygningen. Skiftende varme anlæg i skibet har krævet indgreb i nordmuren ved udhugning af skorsten og i gulvet ved udgravning af kalorigrube. En regulering af korgulvet fandt sted o. 1949 og igen 1971 grundet delvis underminering forårsaget af et sprængt vandrør. I forbindelse med gulvets retablering og konsolidering af murværket skete en delvis sammenstyrtnings af korhvælvet, jfr. s. 2482, der genopførtes kort efter. 1976-77 gennemgik bygningen en omfattende restaurering (arkitekterne Rolf Graae og Erling Jessen), der fortrinsvis berørte

det indre; udvendig fjernedes et lille skur indrettet i den smalle slippe mellem trappehuset og vestmuren af søndre våbenhus. Yderligere restaureringsarbejder (arkitekt Michael Madsen) vedrørende den udvendige murbehandling samt korets indre er gennemført 1992.

Udvendig murbehandling. Ved undersøgelser 1992 konstateredes farvespor, tilsyneladende fortrinsvis fra 1700'rne, på flere udvendige bygningsdetaljer. En fuldt dækkende grå farve er konstateret i apsidens blændinger, de tilmurede vinduer på skibets nordside samt i tårnets nordre glamhul og den nordre blænding på østgavlen. I samme glamhul er tillige, inderst i falsen, registreret yderligere fire ældre farvelag i teglrød, lyserød og grå, mens østgavlens blænding tidligere havde fremtrådt mørkokker. Omkring den tilmurede dør på tårnets nordside er iagttaget spor af teglrød farve.

Gulvene er overalt af små, gule sten. I våbenhuset og sakristiet lagt på fladen, i koret, skibet og tårnet lagt på kant, sidstnævnte sted i sildebensmønster; i stolestaderne ludbehandlet brædegulv. I ligkapellet gule Hasleklinker af format som mursten og lagt på kant. Gulvene i kapel og sakristi er lagt 1962-63,¹² de øvrige supplerede eller fornyede ved restaureringer 1971 og 1976-77; korets atter fornyet 1992. Koret er hævet to trin i forhold til skibet og apsis yderligere et trin.

†*Gulve.* Ved undersøgelserne 1976 i skibets vestende afdækkedes ud for norddøren rester af kirkens oprindelige gulv i form af et ca. tre cm tykt mørtellag. Gulvets afgrænsning mod vestarrangementet antyder, at gulvet i dette har ligget hævet et trin over skibets.

Ved samme undersøgelse registreredes en yngre gulvrest af munkesten anlagt efter nedrivningen af det oprindelige tårnanlæg. Løst i fylden fandtes to stærkt fragmenterede **gulvfliser* fra sidste halvdel af 1200'rne (NM2 inv. nr. D8/1976), begge rødbrændte med grøn glasur. Den bedst bevarede prydes af et fletværksmotiv; denne flise kendes indenfor amtet i Sæby og Højby (s. 904 og 2136). Ved omlægning af korgulvet, i forbindelse med opstilling af ny alterskranke, afdækkedes en rest af et munkestens-



Fig. 16. Indre set mod øst. NE fot. 1992. - *Interior to the east.*

gulv (fig. 17) samtidig med eller yngre end gravsten nr. 1, der lå indlejret midt i gulvet.

Vinduerne i sydsiden af koret og østligst i skibets østfag er nyere, spidsbuede og begge indsat i ældre, fladbuede åbninger; 1645-46 slog Rasmus smed stifter for sidstnævnte. De hvidmalede trækarme og rammer er kopier udført 1976-77 efter de endnu 1895 bevarede, der formentlig o. 1903, jfr. s. 2484, erstattedes af støbejernsrammer. Skibets to vestre sydvinduer, der flikkedes 1645-46 af Anders glarmester,³⁹ har spidsbuede, 1976-77 fornyede, trærammer, der 1906 ønskedes erstattet af jernrammer »i kirkens stil«. Dette skete dog ikke, men rammerne udskiftedes 1964,¹² ved hvilken lejlighed det vestre, bredere vindue mistede den lodrette sprosse (genindsat ved fornyelsen 1976-77).

†*Vinduer*. Et sekundært gennembrudt, fladbuet vindue i sydøstsiden af apsis er tilmuret i ydre murflugt, men bevaret som indvendig blænding. Åbningen er ældre end 1645-46, da den reparerer af Anders glarmester,³⁹ og var endnu i brug 1839, jfr. fig. 14.

Tagværkerne over kirkens oprindelige afsnit er senmiddelalderlige og, i hovedsagen, endnu bevarede, omend noget ombyggede og supplerede. Apsis og kor har simple hanebåndstagværker, hvoraf sidstnævnte er tilpasset bygningsafsnittets tresidede plan ved den mod øst faldende spærbræde og rygningshøjde; apsisstagværkets udformning har affødt opførelsen af ovennævnte †gavltrekan.

Skibet er udstyret med et langstolstagværk, hvis tre kongestolper har ét par skråstivere til



Fig. 17. Det senmiddelalderlige alterbord (s. 2491) fotograferet i forbindelse med istandsættelsen 1948-49. I gulvet ses gravsten nr. 1 (s. 2506). Marinus Andersen fot. o. 1949. - *Late medieval altar photographed during the restoration 1948-49. In the floor can be seen tombstone no. 1.*

bindbjælkerne og to par til den langsgående dragger (enkelte er senere fjernede); to hanebåndslag, det nedre i plan med drageren.

Tagværkerne over sakristiet og søndre våbenhus er samtidige med de respektive bygningsafsnit, mens de nuværende i tårnet og nordre våbenhus kan være, næppe meget, yngre. Alle er hanebåndstagværker, i tårnet med to lag, de øvrige ét.

†*Tagbeklædningen* var endnu 1758 bly på størsteparten af kirken, sakristiet, våbenhuset (søndre?) og tårnet undtaget,⁴⁰ men 1762-63 fik kammerjunker Adeler tilladelse til at erstatte dette med stentag.⁴¹

Opvarmning. 1879 anskaffedes to †kakkellovne, der anbragtes i skibet ved nordvæggen på hver side af vægpillen.⁴² 1924 ønskedes ovnene

erstattet af et †kaloriferanlæg (Lange & Co, Svendborg), der 1954 afløstes af el-varme.¹² Ved restaureringen 1976-77 installeredes et luftvarmeanlæg i den tidligere kalorifergrav.

Kirken står i dag pudset og hvidtet både ude og inde, mens tage og kamme er hængte med røde vingetegl, enkelte af kammene dækkes dog endnu med munke og nonner. Søndre våbenhus har gråmalet bjælkeloft, i ligkapellet, nordre våbenhus, fladt, umalet loft af høvlede, pløjede brædder; sakristiet har 1992 fået nyt, umalet loft af smalle fyrrebrædder på profilerede egebjælker.

†*Glasmaleri.* Ved undersøgelsen 1976 i kirkens vestende fremkom et fragment af, nu uigenkendsigtigt, rudeglas med spor af bemaling (inv. nr. DII/1976). I et af kirkens vinduer har tidligere været et malet våbenskjold, hvorunder læstes navnet Elline Iversdaatter.⁴³

KALKMALERIER

I forbindelse med retableringsarbejderne i koret 1971-72, jfr. s. 2486, og kirkens restaurering 1976-77 undersøgtes rester af ialt seks kalkmalede udsmykninger, hvoraf enkelte dele restaureredes ved Robert Smalley, mens det resterende atter overkalkedes.

Ældst er en udmaling fra o. 1225, der har dækket apsis og korets vægge samt triumfbuen og triumfvæggens vestside. Jævnaldrende er formentlig en malet bort omkring vestgavlens cirkelvindue. I søndre våbenhus fremkom rester af en ornamental dekoration fra 1500'rne, sandsynligvis samtidig med tilbygningen. I skibet afdækkedes rester af en efterreformatorisk udsmykning, der har strakt sig over begge fags nordvæg. Endelig undersøgtes en malet præsterække fra 1700'rne på korets nordvæg.

1) O. 1225. Bevaret heraf er blot udmalingen af triumfbuens underside. I buens top (fig. 18a) en medaljon, hvori Kristus er gengivet med fremstrakte hænder, der når uden for medaljonnens konturlinjer. I venstre (nordre) hånd holdes en bog, og den højre fatter tilsyneladende om en nøgle. Til hver side herfor vises en mandsperson (fig. 18b-c) med glorie, der rækker op efter hen-



Fig. 18a-c. Kalkmalerier fra o. 1225 i korbuen (s. 2488). a. Kristus, medaljon i buens top. b. S. Paulus, i nordsiden, c. S. Peter i sydsiden. Mogens Vedsø fot. 1992. - *Mural paintings from c. 1225 on the chancel arch. a. Christ, medallion at the apex of the chancel arch. b. St. Paul, to the north on the soffit of the arch. c. St. Peter, to the south.*

holdsvis bog og nøgle. Billedfelterne afsluttes langs buens kanter og forneden, umiddelbart over de nu forsvundne kragbånd, af dobbelte konturbånd. De dominerende farver er rødt og mørk okker; i Kristi kappe ses tillige gråt, der har været undermaling til en overliggende, formentlig grøn, farve. Motivet er sandsynligvis »Traditio legis«, dvs. Kristi overrækkelse af hen-



Fig. 19. Rest af tåpostelfrise fra 0.1225 i koret (s. 2490) bag hvælvets sammenstyrtede nordøsthjørne (jfr. fig. 15). Henrik Græbe fot. 1971. - *Fragment of tåpostle frieze from c. 1225 in the chancel behind the vault's disintegrated north-east corner.*

holdsvis nøglemagten til S. Peter og loven til S. Paulus.⁴⁴

Til samme udsmykning hører en række, atter overkalkede, malerirester. Ved undersøgelserne 1971 og -76 registreredes enkelte røde og grønne farvespor i apsis. Dækpladen på nordre søjlekapitel i apsisbuen har været gul med hvid midterstribe. I buens top afdækkedes en medaljon indeholdende Korslammet. Langs buens vestside en bred kantstribe, i øst blot en smal streg. Farverne i Korslammet var sorte konturlinjer suppleret med gult i glorie og kors. Medaljonens kantstribe var rød og grøn, sidstnævnte med en hvid midterlinje, apsisbuens gul og rød adskilt af en hvid linje.

På korets østvæg fremkom blot rester af afstrikning koncentrisk med apsisbuen. To linjer henholdsvis 5 og 20 cm fra buens kant; begge gule.

Korets nordvæg fremviste, delvis dækket af det senere indbyggede hvælv, rester af en række personer (fig. 19) stående under arkadebuer,⁴⁵ formentlig en apostelfrise. Frisen afgrænsedes forneden af en bred bort af en række forskelligt

farvede linjer; foroven en lavere bort med kvadratiske aftegninger af udseende som en krene-
lering. Farverne i borten var rødt og gult, foroven suppleret med hvide halvcirkelslag i kvadraterne. I figurerne dragter konstateredes rød farve.

På triumfvæggens vestside fremkom enkelte farvespor af en ornamental udsmykning af samme art som ved apsisbuen.

2) 1500-50. Ornamental udsmykning af østvæggen i søndre våbenhus i form af perspektivisk prismemønster i gråt, sort og hvidt. Udmalingen, af hvilken området syd for vinduet er bevaret, dækker den øverste del af væggen fra en højde af ca. 130 cm over gulvet.

3) O. 1575. Krucifiks på nordvæggen i skibets

1. fag. Figuren hænger i skråt opad strakte arme med hovedet hvilende på højre skulder. Korsstammens øvre og nedre ende samt Kristi lænde-
deklæde er gået tabt. Farverne er okker og rød.

tåKalkmalerier. 1) 1200'rne. Ornamental udsmykning af vestendens cirkelvindue i form af en omkringløbende bort med zig-zagbånd i gråt og hvidt.

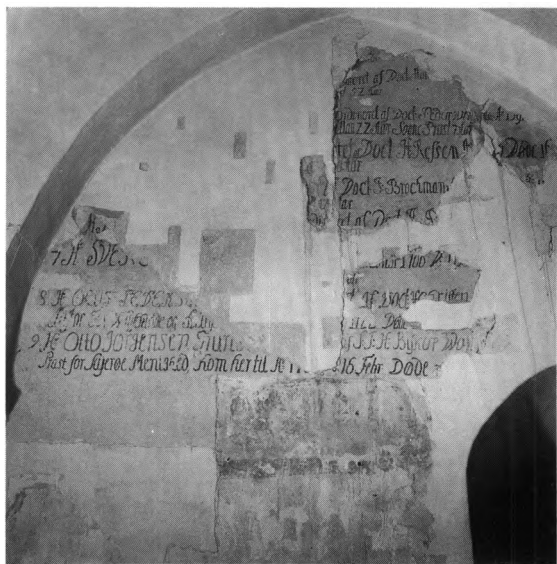


Fig. 20. tåPræsterække fra 1700'rne på korets nordvæg (s. 2491), forneden er afdækket en del af bort under tåpostelfrise fra o. 1225 (s. 2490). HJ fot. 1976. - *List of 18th-century incumbents on the north wall of the chancel, uncovered below this part of a border beneath a tåfrieze of apostles from c. 1225.*

2) O. 1575. På nordvæggen i skibets 2. fag, over døren, registreredes rester af en fremstilling af S. Kristoffer, der strider sig over floden med en grenet stok i venstre hånd. Konturtegningen var sort, mens der til hoved, hænder og stok var anvendt lyserødt.

3) 1700'rne. Malet præsterække på korets nordvæg (fig. 20) oprindeligt indeholdende sognets ni første præster.⁴⁶ Navnene på i hvert fald de to seneste er sekundært tilføjede:

[1 Hr Hans Stud]

[2 Hr Mikkel Hansen Callundborg Ord]ineret af

Doet: Han[s Albertsen Sogne Præ]st 52 Aar

[3 Hr Claus Mikkelsen] Ordineret af Doet: Peder

Wins[tr]up A° 1591 [Kap]ellan 22 Aar Sogne Præst
7 Aar

[4 Hr Mads Mikkelsen Ordine]ret af Doet: H: Reszen

A° [1620] Døde 16[50 Sogne Præst 3]0 Aar

[5 Hr Mikkel Madsen Wallekilde Ordine]ret [af]

Doet: J: Brochman Aar

[6 Hr [Morten Jespersen Aarbye Or]din[er]et af

Doet: H: B[agger?]

7 Hr Sve[nd Nielsen Ryberg] A° 1706 D[øde 1722]

8 Hr Oluf Pederse[n Sehytte Ordine]ret af Doet: H[r]

Christen [Worm?] Pastor for Widskynde og
Auns[ø A°] 1722 Døde [1759]

9 Hr Otto Jørgensen Grun[dtvig Ordine]ret af
S:(alig?) T:(?) Hr Biskop Wo[rm] Præst for
Sejæroe, Kom hertil A° 17[60 d], 16. Febr: Døde
[1772]

Præsterækken har muligvis haft en eller to forgængere på samme sted, men det var ikke muligt at afdække rester heraf.

Apsis synes tidligere at have været kalket i en grå? nuance, jfr. fig. 24.

INVENTAR

Oversigt. De to vigtige inventarstykker, alterbord og døbefont stammer begge fra middelalderen; det gælder også den nuværende alterpydelse, der udgøres af det tidligere korbuekrucifiks med sidefigurer, og alterstagerne. Endvidere bemærkes en jernbeslået dørfloj i åbningen mellem våbenhus og skib. 1500'rne repræsenteres af en klokke, benævnt Maria, fra 1508 tilskrevet den nederlandske støber Henrik de Campen, et sydtysk dåbsfad med fremstilling af Bebudelsen fra århundredets midte og alterbordsforsiden samt altertavlen, nu i tårnrummet, malet henholdsvis 1575 og 1598. Få år senere, i 1605, opstilledes prædikestolen, mens et vestpulpiturs alder er ukendt; det omtales 1758 og blev nedtaget 1869. I øvrigt er det

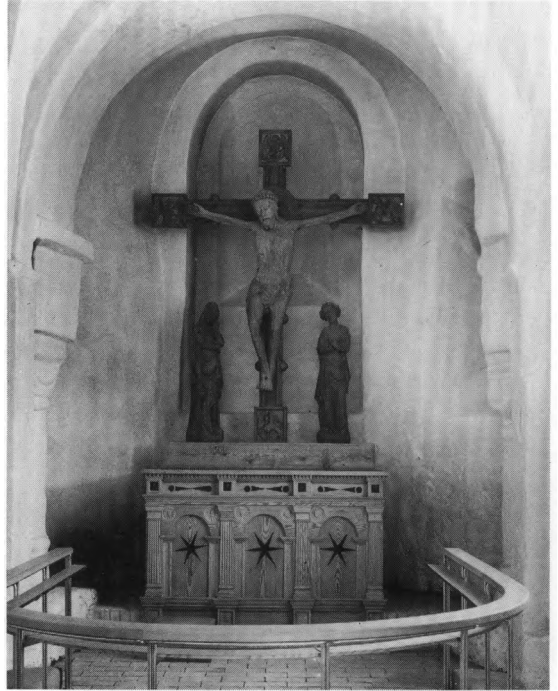


Fig. 21. Østparti med afrenset alterbordsforside (s. 2491) og korbuekrucifiks med sidefigurer opstillet på alterbordet (s. 2494). Einar V. Jensen fot. 1952. -

The east end showing the cleaned altar frontal, together with the chancel-arch crucifix and flanking figures now on the altar.

sgonepræsternes gravminder, som gør sig gældende i 1600'rne. Den københavnske støber, Johan Barthold Holtzmann, leverede 1745 en klokke. Ved en visitats få år tidligere bemærkedes at kirken så hæsleg ud indeni. Siden er den flere gange restaureret, sidst 1992.

Alterbord, middelalderligt, pudset og hvidtet, muret op ad østvæggen. 142x116-20 cm, højde over nuværende gulv 84-85 cm, dog er den østligste del i en dybde af 27-30 cm, muret 18 cm højere, antagelig beregnet som fodstykke for en ældre *†*altertavle.

Ved undersøgelse i korgulvet o. 1945 fandtes spor, der tyder på at alterbordet som en samlet blok på et tidspunkt er blevet flyttet (fig. 17), sml. Svallerup (s. 1595, fig. 13).

†Sidealterbord? indgår muligvis i den murede kasse, som prædikestolen hviler på i skibets sydøsthjørne.

Alterbordsforside (fig. 21), med malet årstal 1575, af fyr, 104x153 cm. Panelet hører til den i



Fig. 22. Alterbordsforsidens felter inden afrensningen, sml. fig. 21. Man aner den oprindelige udsmykning med indlagte stjerner og derover malede fremstillinger af Kristus på korset flankeret af Maria og Johannes samt øverst malede skriftsteder på latin (s. 2491). Einar V. Jensen fot. 1949. - *Panels of the altar frontal before cleaning, cf. fig. 21. The original decoration with inlaid stars is faintly discernible, above it are paintings of Christ on the Cross flanked by the Virgin Mary and St. John, at the top, painted scriptural passages in Latin.*

landsdelen ofte forekommende type, der tilskrives Harmen snedkers værksted, jfr. de signerede i kirken på Sejerø (s. 2021) og i Hørve (sml. endvidere Sæby s. 925f.). Forsiden har tre fag adskilt og flankeret af kannelerede pilastre (med fornyede kapitæler). I arkadernes svikler ses medaljoner med rosetter i hvis midte et ansigt, et par af dem er skåret i profil, de andre en face. Storfelterne har indlagt stjerne af mørktfarvet træ (sml. Sejerø), og gesimsens smalfelter fremviser ligeledes et indlagt ornament, mens frempringene har malet datering 1575 med gyldne tal på sort bund. Endnu 1919 sad kortsidernes nu fjernede *†paneler* på oprindelig plads; nordsidens havde glatte felter, sydsidens spor af arkader, sml. eksempelvis Højby (s. 2155 med fig. 46).

Det nuværende, oprindelige udseende fik forsiden ved en istandsættelse 1949. Indtil da stod den med to stærkt medtagne overmalinger,⁴⁷ af hvilke den ældste må være påført et kortere årsmål efter færdiggørelsen. Billederne (fig. 22) forestillede Kristus på korset i midtfeltet flankeret af Maria og Johannes, så vidt det kan bedømmes ud fra fotografier af de overmalede og medtagne malerier, udført af samme maler som i Fårevælle, sandsynligvis Tommes M(aler) (jfr. s.

2426). Figurenes hudfarve var lys gulbleg, og ansigterne var tegnet op med sorte og rødbrune streger, hår og skæg var fremstillet tjavset, mens dragterne havde groft malede skygger og skraveringer. Kristi kors var rødbrunt, og på siderne af den øvre, lodrette korsarm stod med fraktur »inri«. Forgrunden var grønlig og blev opefter mere blå og øverst hvidgullig, afbrudt af Jerusalems huse udført med røde og rødbrune konturstreger. Bag Marias hoved fandtes en lille rest af forgyldning og tynde gloriestråler. Johannes holdt i venstre hånd forgyldt kalk, hvorover højre løftedes velsignende.

Oven på denne staffering var på en tynd kridtgrund malet latinske indskrifter med gule versaler på blå bund. Regnet fra nord citeredes: »Joh. VI 54. Msi mandv caveri...« (Hvis I ikke spiser menneskesønnens kød...), »Joh 6 57 Qvi mandvat meam carnem et bibit mev(m) sanguine(m)...« (Den, som æder mit kød og drikker mit blod...) og »I COR XI 26 Qvotiescv(m)qve enim ma(dv)cabitis panem hvivc...« (Thi så ofte som I spiser dette brød...). Det forekommer nærliggende at sætte denne ændring i forbindelse med opstillingen af altertavlen, der bærer malet årstal 1598, og prædikestolen, som ifølge



Fig. 23. Altertavle med malet årstal 1598, nu opstillet i tårnrummet. Midtfeltets maleri er en kopi fra 1929 af et billede i Sludstrup (s. 2494). NE fot. 1992. - Altar-piece with painted date 1598, now in the tower. The painting in the central compartment is a copy made in 1929 of a picture in Sludstrup.

oplysning fra midten af 1700'rne skal være opstillet 1605.

Rammeværket havde flere farver; i postament og gesimsfrise var malet såkaldt masurodring med rødlige årer på gullig bund. Arkaden og postamentfremspringene var mørkt grønne, felterne blå, i bunden af storfelternes pilastre og på arkitravlisten sås en lys mønjeagtig farve.

†*Alterklæder*. Et inventarium nævner 1647 et kaffis klæde,⁴⁸ antagelig identisk med et gammelt alterklæde af rødt prentet fløjel omtalt 1695.⁷ 1830 manglede alterklæde, men året efter var et nyt smukt anskaffet; 1845 var dette og betrækket på alterskamlen brøstfældigt.⁴⁹ 1898 betales for et nyt klæde og 1902 for et nyt kors på alterplydset.⁵⁰

Som alterprydelse tjener siden 1952 kirkens *korbuekrucifiksgruppe* (fig. 21), bestående af en Kristusfigur på nyt korstræ og sidefigurer fra o. 1375; det kan ikke udelukkes, at den grovere skårne Kristusfigur er lidt yngre end sidefigurerne.⁵¹ Kristus, der er ca. 140 cm høj, hænger i strakte, let skrå arme og holder hovedet næsten lige over kroppen; den tovsnoede tornekroner har nyere små pigge. Øjnene er lukkede; fra næserod og mund udgår skarpe folder (fig. 37). Hageskægget er tvedelt, men har i øvrigt ingen detaljer ligeså lidt som det umodellerede hår. Ribbenene og vunden i Kristi højre side markeres ved snit. Det foldede lændeklæde har snip ved højre hofte. De brede, flade fødder er overlagte med højre øverst. Korstræet er nyt, men udført i gammel stil.

Indtil 1952 stod Kristusfiguren i lakeret træ med ny forgyldning på tornekroner, sidevunde og lændeklæde; ved restaureringen konstateredes svage spor af farve. Korstræet fremtrådte brunbejdset med forgyldning i bunden af endepladernes evangelisttegn. De afrensede sidefigurer havde svage spor af kridtg. und, og på Johannes' klædebon sås en lille rest af grønligblåt.

Sidefigurerne (fig. 33) er ca. 100 cm høje. Maria hælder hovedet mod sin venstre hånd, hvormed hun fører et klæde op til kinden, mens hun med den højre støtter venstre albue. Hendes ansigt er ret bredt, næsen lille med brede flige, munden smal. Johannes har lokket hår, hans an-

sigt minder om Marias, hænderne holder han foldede. Karakteristisk for begge er dragternes elegante foldekast.

Det oprindelige †krucifiks kunne ifølge Francis Becketts opfattelse have lignet et fra Torslunde, i Maribo Museum.⁵²

Gruppen er muligvis fjernet fra den oprindelige plads i begyndelsen af 1800'rne, jfr. synets ønske 1828 om anskaffelse af et nyt krucifiks i stedet for det i koret borttagne.⁵³ 1895 lå korset på sakristiloftet, senere var det ophængt på skibets nordvæg over for indgangen; ved en istandsættelse 1952 ændredes korstræet, så at det nu måler 225x187 cm mod tidligere ca. 265x217 cm, med henblik på opstilling på alterbordet sammen med sidefigurerne, der indtil da var anbragt i sakristiet. Opstillet på ny trækasse oven på alterbordet.

Altartavle (fig. 23), med malet årstal 1598 og staffing herunder fremstillingen af Kristus på korset fra 1929. Tavlen er arkitektonisk opbygget med fire søjler stående på tilsvarende kraftige postamentfremspring; de bærer gesimsen hvorpå topstykket flankeret af vinger udført i analogi med storstykkets og kronet af trekantgavl. Fra samme værksted som prædikestolen.

På postamentfremspringenes forside diademhoved omgivet af akantusbladværk;⁵⁴ de mellemliggende glatte felter indrammes af profillister svarende til storstykkets omløbende arkaderammer. Disse adskilles af kannelerede pilastre svarende til de foranstillede søjler, hvis prydbælter har blad- eller kassetteværk. Under de joniske kapitæler er indskudt et glat bånd med svage bladlignende indskæringer (sml. prædikestol). I arkadesviklerne sidder englehoved (de fleste fornyet). Til siderne vinger med et halvt fantasihoved, tunget guirlande, blomster og frugtklase, forinden rovfugleklo; den øvre ende er slået af, men har antagelig haft tilhørende hoved. Storsøjlerne bærer kraftig gesims med to perlesnore på arkitraven og tandsnit-ægestav under den profilerede kronliste. Topstykket er udformet som et af storstykkets arkadefelter, men de flankerende søjler, som var på plads 1919, mangler nu; de havde prydbælte med rudebosses og korintisk kapitæl. Vinger

Fig. 24. Korets indre set mod øst. Ivar Hertz-sprung fot. 1896. - *Interior of the chancel to the east.*



som storstykket med bevaret ørnehoved foroven og halvt diademhoved.

Midt i 1700'rne siges tavlen at være af billedhuggerarbejde med skriftens sprog. 1919 beskrives den som afrenset bortset fra kuppelhvælv på grå bund i arkadefelterne, det midterste med et hvidt krucifiks og i sidefelterne korte skriftsprog, i topstykket svævende due (jfr. fig. 24). Snitværket var sparsomt belagt med guld-bronze. Midt på storgesimsen sås Christian 4.s monogram og i topgesimsen opmalet årstal

1598. Denne staffering kan tænkes udført efter synets påtale 1827, at tavlen burde opfriskes med maling.⁵⁵ 1929 udførte Harald Munk den nuværende partielle staffering, hvori indgår storstykkets Kristusbillede, der er en kopi fra Sludstrup.⁵⁶ Indskrifterne står med gylden fraktur på sort bund. I postamentfelterne: »Vor Herre Jesus Kristus i den Nat...« og i storstykket, til venstre: »Han er saaret for vore Overtrædelser... Esaias 53 Kap 5 v og Derfor vil jeg give ham Deel de mange... Esaias 53 K. 12 V.«.



Fig. 25. Alterkalk udført 1862 af Emil Ferdinand Dahl, København (s.2496). NE fot. 1980. - *Chalice made 1862 by Emil Ferdinand Dahl, Copenhagen.*

Fig. 26. Sygesæt udført 1792 af Jens Jensen Viol, København (s. 2497). NE fot. 1980. - *Chalice for the sick made 1792 by Jens Jensen Viol, Copenhagen.*

Under midtfeltets korsfæstelsesfremstilling læses: »Ham, som aftvættede os fra vore Synder...« og i feltet til højre: »Det samme Sindelag være i Eder... Pauli Brev til Menigheden i Filippi 2 Kap. 5-8 Vers«. I gesimsfrisen: »Saliggørelsen tilhører vor Gud, ham som sidder paa Thronen og Lammet«. I topstykket: »Jeg er Opstandelsen og Livet... Johannes Ev. 11 Kap. 25-26 V.« og i dets frise: »1598 Anno 1929«. Som helhed står tavlen afrenset med forgyld-

ning, gråt, lidt rødt og grønt samt sølv på detaljer. Opstillet ved tårnrummets nordvæg.

Altersølv. Kalk (fig. 25), 1862, 22,5 cm høj; den cirkulære fod er forsynet med otte flade fodtunger og enkel gravering på vulsten. På knoppen seks firpasformede bosser. Det store bæger har graveret latinsk kors og året 1862. Under mundingsranden og gentaget under foden tre stempler: mestermærke F. Dahl (Bøje 1098), Københavnsmærke (18)62 og guardeinmærke for Reimar Hinnerup.

Den tilhørende *disk*, 17,5 cm i tv., har på fanen graveret årstal og græsk kors inden for cirkel. Under bunden stempler som kalkens.

†*Alterkalk og -disk*. Inventariet 1647 nævner en kalk og disk af sølv; 1690 opgives kalken at veje 22 og disken 5½ lod.⁴⁸ 1758 sås ingen indskrift eller årstal på kalk og disk.⁴⁰

Ske, 1892, med ulæseligt mester- og guardeinmærke samt Københavnsmærke (18)92.



Fig. 27. Oblatæske nr. 2 udført 1979 efter tegning af Bent Exner (s. 2497). NE fot. 1980. - *Wafer box no.2 made in 1979, designed by Bent Exner.*

Oblatæsker. 1) 1800'ernes sidste halvdel, af porcelæn, sort med guld kors og -kanter, fra Bing & Grøndal. 2) (Fig. 27) 1979, udført efter tegning af Bent Exner, 5 cm høj, tv. 13,5 cm. Cylinderformet, med lueforyldt låg. En *†oblatæske* var 1752 skænket af sognepræsten (Oluf Pedersen Schytte).⁴⁰

Alterkande, o. 1900, af plet, 26 cm høj, med let konisk korpus, hvorpå graveret cirkelkors, og hvælvet låg i flere afsæt. Kirkens navn graveret på foden. En *†kande* af porcelæn ses på fotografier fra 1896 til 1944.

†Vinflasker. 1647 nævnes to gamle ubrugelige »og søndre« tinflasker og $\frac{1}{2}$ tinpote.⁴⁸

Sygesæt (fig. 26), fra 1792, bestående af kalk, disk og vinbeholder med oblatgemme, i skindforet læderfuttal. Kalken er 12,5 cm høj, har cirkulær fod med standkant i to led og kuglebort langs kanten. Otte graverede linjer antyder en deling af foden. Over indknebet led sidder knoppen med spidsovalt tværsnit og kuglebort på midten. Cylinderformet skaftled og bæger



Fig. 28. Sengotisk alterstige (s. 2497). NE fot. 1980. - *Late Gothic altar candlestick.*



med profilering ved mundingsranden. På bægeret graveret skriveskrift: »For Wallekilde og Hörve Menigheders Syge anskaffet 1792«. Vinbeholderen i kalkens bæger er formet herefter, oblatgemme med kuglebort på siden og graveret græsk kors på låget. Disken, 9 cm i tv., har tilsvarende kors på fanen; under bunden og på kalkens standkant fire stempler (sidstnævnte næsten helt udslidt): mestermærke IV for Jens Jensen Viol (Bøje 676), Københavnsmærke (17)92, gardeinmærke for Fredrik Fabricius og månedsmærke skytten. *†Sygesæt.* Inventariet 1647 nævner et lidet sæt af sølv, opgives 1695 at veje 14 lod.⁴⁸

Alterstager (fig. 28), sengotiske, identiske med stagerne i bl.a. Svinninge,⁵⁷ 45 cm høje, på høj fodskål med graverede koncentriske cirkler. Det

Fig. 29. Detalje af to senmiddelalderlige *processionsstager (s. 2498). Nu i NM2. LL fot. 1982. - *Detail of two late Gothic *processional candlesticks.*



Fig. 30-31. Dåbsfåde af tin (s. 2499). 30. Nr. 2, med stempel for A. C. Dahlgreen 1824. 31. Nr. 3, med stempel for Lorentz Buntzen, antagelig anskaffet sammen med samme gørtlers dåbskande 1894. NE fot. 1980. - *Baptismal dishes of pewter. 30. No.2, with mark of A. C. Dahlgreen 1824. 31. No.3, with mark of Lorentz Buntzen, presumably bought together with the same craftsman's ewer 1894.*

skarptsnoede skaft brydes på midten af sekskantet, profileret led. Fra lysespiden, af smedejern, udgår jernbånd med to små, gennembrudte lysepiber. 1645 reparerede Rasmus smed den ene stage.³⁹ 1862 var stagerne indrettet til belysningsvæske.¹² - Syvarmet stage, antagelig fra 1900'ernes begyndelse, såkaldt Titusstage. - Inventariet 1695 nævner en smal messing *†lysestage*, der vejede 6½ pd.⁷

To **processionsstager* (fig. 29), senmiddelalderlige.⁵⁸ De er begge formet som en rund stok med forskelligt tildannet vulst på midten og en-

der i plade, den ene sekskantet, den anden ottekantet, med lysepig afjern. Spor af rød, grøn og sort farve. Lå o. 1920 på sakristiets loft, 1922 deponeret i Nationalmuseet (inv. nr. D10275). Den ene plade blev først ved kirkens restaurering 1976 fundet på loftet og indsendtes da (inv. nr. D 5/1976).

†Røgelsekar. 1647 omtales et ildkar og 1695 et gammelt ildkar,⁵⁹ hvormed antagelig menes et røgelsekar.

Messehagler, nye, fra Dansk Paramenthandel. En grøn og en lilla. *†Messehagler*. 1647 nævnes en rød fløjls hagel,⁴⁸ og 1695 en gammel rød af prentet fløj (sml. *†alterklæder*).⁷ Ved synene 1816, 1828 og endnu 1831⁶⁰ manglede messehagel, men 1841 var en ny anskaffet.⁴⁹ 1892 ønskede synet en ny.¹²

Alterskranke, fra 1948, efter tegning af Marinus Andersen, hesteskoformet, med lodrette standere bestående af tre sammensvejsede rør. Håndliste af eg. Det tidligere *†jergelænder*, fra 17-1800'erne, ansås for at være uden interesse. I sin enkle, langagtige form bestod det af få, lodrette rundjern med tilsvarende overligger.



Fig. 32. Dåbsfad nr. 1, af messing, fra o. 1550, med drevet fremstilling af Bebudelsen (s. 2499). NE fot. 1980. - *Brass baptismal dish from c. 1550 with chased representation of the Annunciation.*

Fig. 33. Korbuekrucifiksets sidefigurer fra o. 1350, sml. fig. 21 (s. 2494). NE fot. 1980. - *Figures flanking the chan-cel-arch crucifix from c. 1350, cf. fig. 21.*



Font, romansk, af granit, Roskildetype,⁶¹ højde over nuværende gulv 82 cm, tv. 75 cm, næsten identisk med den i Grevinge (s. 2350). Kummen har let udbuede sider og skråfas for-neden, i bunden et stort afløbshul. Den er hug-get for sig over stor vulst, hvorunder den keg-lestubbyformede fod, som, tilsyneladende for størstedelen, er skjult af det nuværende gulv. Spor af bemaling, som synet 1869 og igen 1889 ønskede fjernet.¹² Midt i 1700'erne i tårnum-met,⁶² senere i koret før den på grund af alter-skrankens ændrede form 1948 flyttedes til ski-bets nordøsthjørne.

Dåbsfæde. 1) (Fig. 32) o. 1550, af messing, tv. 53 cm, dybde 5,5 cm, med kun 2 cm bred fane. I bunden drevet fremstilling af Bebudelsen

indrammet af uforståelig minuskelindskrift. Uden om denne drevet krans af spidsovaler med skiftevis blomst og blad, sml. Rørby og Føl-lenslev,⁶³ som dog ikke er identisk med hervæ-rende. Yderst en stemplet bort svarende til fa-nens. Under bunden er indridset et bomærke (fig. 46). Skænket af Ole Olsen, Nordisk Film.

2) (Fig. 30) tidligst 1824, af krontin (jfr. stemplingen), tv. 27,5 cm. Skålformet, glat. Under bunden stempel for A. C. Dahlgreen.

3) (Fig. 31) 1800'ernes sidste fjerdedel. Tv. 35,5 cm. Under bunden stemplet L(?) Buntzen, sandsynligvis for Johan Lorentz Buntzen, jfr. dåbskande.

4) 1903, af messing, tv. 62,5 cm, glat, skæn- ket af sognets beboere.¹²

Dåbskande, sandsynligvis anskaffet efter synets ønske fremsat 1894,¹² af tin, 24 cm høj, sva- rende til bl.a. Hørve. Under bunden L. B(unt- zen) for Johan Lorentz Buntzen, der fik borger- skab 1874.⁶⁴ Navnets sidste del er skjult af en lodning. På korpus er kirkenavnet graveret i ny- este tid.

Korbuekrucifiks, se alterprydelse. 1758 sås »over kordøren: 1. Korr. 2.2« (Thi jeg havde fattet det forsæt ikke at ville vide af noget andet, medens jeg var iblandt jer, end Jesus Kristus og det som korsfæstet).⁴⁰ Indskriften har sandsyn- ligvis stået på den *†korbuebjælke*. Udtrykket »over kordøren« angiver tilstedeværelsen af et *†korgitter*.⁶⁵

Prædikestol (fig. 35), opsat 1605 ifølge kilde fra midten af 1700'rne,⁶⁶ sandsynligvis udført i samme værksted som altertavlen. Kurvens fire fag adskilles af koblete halvsøjler stående på vinkelbøjede postamentfremspring, der prydes af smukt skårne masker (fig. 36) udført efter

forlæg af Cornelis Floris.⁶⁷ Herimellem er glatte felter indrammet af profillister; derover hele ve- jen rundt en række karnistænder. Fagene mellem søjlerne rummer et stort buetfelt kantet af lille tungekant. Glat, gennemløbende gesims med tandsnit foroven og to perlestave forneden. Det tilhørende opgangspanel er udført efter samme skema, dog med enkelte halvsøjler og kassette- værk på postamentfremspringene i stedet for masker. Motiverne i de profillisteindrammede felters malerier antyder, at der oprindeligt har været tre og ikke som nu to fag, se nedenfor.

Himlen med fem frie sider er på undersiden delt i to felter af lidt forskellig form indrammet



Fig. 34. Dydemalerier på prædikestolens opgangspanel, sml. fig. 35. Nederst Håbet, øverst Kærlighed (s. 2502). NE fot. 1980. - *Paintings of the Virtues on the pulpit's stair panel, cf. fig. 35. Below: Hope, above: Charity.*

Fig. 36. Masker på prædikestolens postamentfremspring, sml. fig. 35 (s. 2500). NE fot. 1992. - *Masks on the pedestal projections on the pulpit, cf. fig. 35.*



Fig. 35. Prædikestol vistnok opsat 1605 (s. 2500). NE fot. 1992. - *Pulpit presumably installed in 1605.*

af kraftige proffillister. Forkanten svarer til kurvens med gennemløbende frise; øverst fem topkartoucher med rosetter eller englehoved.

Udformningen af søjlerne er identisk med den, der er brugt ved altertavlens søjler, bortset fra at de mangler prydbælte, og parallel til



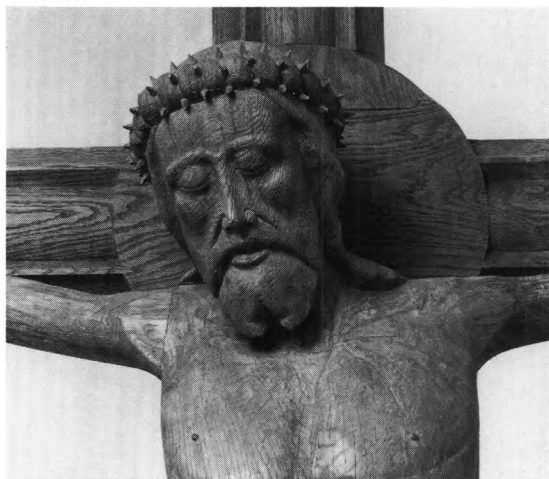


Fig. 37. Detalje af korbuekrucifikset, nu alterprydelse, sml. fig. 21 (s. 2494). NE fot. 1980. - *Detail of the chancel-arch crucifix, cf. fig. 21.*

postamentfremspringenes masker finder man på prædikestolene i Kirke Stillinge, Glim og Kirke Syv,⁶⁸ der anses for at være udført i et Roskildeværksted.

1926 var stolen, ligesom 1919, egetræsmalet,⁶⁹ og i hvert storfelt sås indridset tegning til en spidsgavl og derunder spor efter noget pålimet. Denne konstatering bekræfter slægtskabet med den ovenfor omtalte stol i Glim, der i identisk udformede felter rummer småportaler, hvis trekantgavl bæres af pilastre.

Indskrifterne er malet med gylden fraktur på sort bund, i postamentet, begyndende på opgangen: »Johannes 1 Kap. 1 Vers. I Begyndelsen var Ordet... Restaur. 1928«. I gesimsfrisen: »Og saa mange som vandre efter denne Rettesnor ... Galaterbrevet 6 K 10 v.«. I himlens frise: »Er Gud for os hvem kan da være imod os ... Romerbrevet 8 K. 5v.«. I de to midterste storfelter er malet Jesumonogram i kunsthæderigt skjold. Opgangspanelets dydebilleder fremdroges ved istandsættelse 1928-29; det nedre forestiller Håbet med fugl på venstre hånd og anker ved fødderne (fig. 34a). Dragten er rød, baggrunden hvidgrå, jordsmonnet mørkebrunt. I det øvre felt står Kærlighed med barn på venstre arm og tre børn ved fødderne (fig. 34b). Hun er iklædt grøn kjole hvorover rød kappe, et af børnene har rød kjole på.

En udhugning mellem første og andet fag i skibets sydside antyder, at stolen en overgang har stået her (sml. s. 2483); nu står den i sydøsthjørnet.

Stolestader, fra sidste del af 1800'erne, halvdelen fornyet 1871⁴⁹ og sæderne vistnok 1891.¹² Gavlene er spidsbuede og har langs kanten en rundstav, som foroven antager form af et nygotisk ornament. 1895 og 1919 var de egetræsmaled, siden 1970'erne grå med brun bund og enkelte brune lister efter Ernst Triers anvisning.

†*Degnestol* er nævnt 1758, i koret.⁴⁰ 1785 var degnens bogstol meget brøstfældig.¹¹ 1976 konstateredes oprindelige *murede vægbænke* i skibet, ved nord- og sydvæggen. Sæderne er senere repareret med tegl. Også i skibets vestende har der muligvis været en muret bæk, jfr. s. 2481.

Pengebøsse, anskaffet i årene o. 1990, af messing, stemplet HJ for Hans V. Jensen, Næstved. †*Pengebøsser*. 1862 nævnes en messingbøsse,¹² 1895 omtales en ny, af metal, af vanlig klokkeform.

†*Pengetavler*. En enkel tavle, uden rygbræt, ses på fotografi fra 1949. 1830 var omgangstavlerne gode.⁴⁹

Dørfloje. 1) Middelalderlig, jernbeslået (fig. 38), 218x109 cm, nært beslægtet med dørfloj nr. 1 i Fårevejle (s. 2442 med fig. 41).⁷⁰ Samlet af to svære planker med revler på bagsiden. Mellem to vandrette jernbånd deles fladen diagonalt; mellemrummene udfyldes af tætte beslag, træer og plantemotiver, nærmest af senromansk karakter. I et af felterne er beslagene formede som to drager med udfoldede vinger, et lille ben og lang spids hale; i de åbne gab et par tænder. Under det nederste vandrette bånd fire liljer som de øvre på dørflojen i Fårevejle. Det oprindelige *læsebeslag* er formet som fire volutter om en cirkulær bukkel, hvori et stort, smalt nøglehul. Nedenfor dette en lille rund *dørring* med tværringe. Alle beslagene er detaljerede med indridsede streger, på de store tværbånd i sildebensmønster, på de fleste andre tredobbelte længderifler. På bagsiden sidder ældre *læsehus* af træ.

1919 egetræsådet og jernbeslagene sortmaled; den side, der vender mod våbenhuset, fremtræder afrenset efter ønske 1976.

1895 henstillet i nordre våbenhus og 1919 fastgjort til væggen. Nu på oprindelig plads, jfr. de bevarede stabler, mellem søndre våbenhus og skib.

2-3) Nyere. Mellem kor og sakristi og indgangsdør til sakristiet (fra 1926).¹² 4) 1978, gråhvid indvendig. Indgangsdør til våbenhuset. 5) Nyere, med gammel *lås* og *nøgleblik*. Til tårntrappen. Alle dørene er malet lysegrå på den udvendige side.

†*Pulpiturer*. 1758 sås på pulpituret i vest: »Marc. 13.33 (Pas på, vær årvågen! thi I ved ikke, når tiden er der), Joh. 12.36 (Tro på lyset, mens I har lyset, så I kan blive lysets børn), Apoc. 22.20 (Han, som vidner om dette, siger: Ja, jeg kommer snart) og atter nedenom: Luc. 18.13 (Gud! vær mig synder nådig), Ps. 51.12,13 (Skab mig, o Gud, et rent hjerte, giv mig en ny, en stadig ånd i mit indre; kast mig ikke bort fra dit åsyn, tag ikke din hellige ånd fra mig), Esai

26.4.1 (Stol evigt på Herren, thi Herren er en evig klippe) og Tim. 3.13 (Thi de, som har tjent vel, vinder sig en smuk stilling og megen frimodighed i troen på Kristus Jesus)«.⁴⁰ 1843 var loftet »i det ene pulpitur« brøstfældigt, og 1869 ansås pulpituret for at være til vansir og burde fjernes, hvilket var sket ved næste syn.⁷¹

Orgel, 1971, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Jensen & Thomsen, Hillerød. Disposition: Manual: Gedakt 8', Spidsgamba 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Blokfløjte 2', Mixtur II; svelle. Pedal: Subbas 16'. Manualværkets piber står i åben opstilling bag facadens foldedøre. Facade og orgelhus af egetræ, oprindelig ubehandlet, nu malet i to lyse olivenfarver og stufferet med guld på kanterne. I tårnrummet. †*Harmonium*, 1897, leveret af Petersen & Steenstrup, København.⁷² På podium i skibets nordøsthjørne.⁷³ †*Orgel*, 1942, med syv stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af I. Starup &



Fig. 38a-b. Middelalderlig dørføj (s. 2502). a. Mod skibet. NE fot. 1980. b. Mod våbenhuset. Chr. Axel Jensen fot. 1919. - *Medieval door. a. Into the nave. b. Into the porch.*



Fig. 39. Detalje af klokke nr. 2, sml. fig. 42 (s. 2505). NE fot. 1980. - *Detail of bell no. 2, cf. fig. 42.*

Søn, København, med genanvendelse af ældre dele. Disposition: Bordun 1.6', Principal 8', Gedakt 8', Principal 4', Gedaktfløjte 4', Oktav 2', Mixtur III; svelle. Pneumatisk aktion, keglevindlader.⁷⁴ Enkel facade med fritstående zinkpiber i V-formet opstilling. Tegnet af Kristen Gording.⁷⁵ I tårnrummet.

Salmenummertavler, fra o. 1875, i enkel ramme med lille hængestykke og gennembrudt topstykke. Med søm til metalnumre, muligvis siden 1906, da der skulle anskaffes løse numre.¹² Sorte med grå rammer, brunt top- og hængestykke med lidt gråt.

Præsterækketavle, ny. På våbenhusets nordvæg. Kalkmalet *†præsterækketavle*, se s. 2491.

Et *†maleri*, antagelig fra 1858, blev 1895 beskrevet som et nyt, oliemalet billede forestillende Kristus velsignende i rundbuet, forgyldt ramme, ca. 1 meter højt, og formentlig overflyttet fra Hørve, jfr. en oplysning fra 1890 om at sognepræsten havde henflyttet en gammel altertavle fra Hørve kirke (s.d.) og benyttet billedet.⁷⁶ Hang på korbuens nordre vange ovenover mindetavlen.

Belysningen, fra 1976, består af to ringkroner i skibet. Tilsvarende lampetter på væggene i kor og skib. De lamper, fra o. 1900, der tidligere hang i skibet, ophængtes ved sidste restaurering i sakristiet og søndre våbenhus.

**Lyseholdere*. 1) (Fig. 47), fra 1600'rne(?), af jern, i den ene ende tilspidset med henblik på fastgørelse, til den anden er fæstnet cylinder beregnet for lys. Den totale længde er 11,2 cm. I Nationalmuseet (inv. nr. D3203/1966). 2) 17-1900'rne. Et tregrenet stykke træ tildannet og benyttet som lyseholder lå 1895 på loftet, nu i Odsherreds Museum.

Hatteknager, fra 1900'rne, af træ, på våbenhusets vestvæg.

†*Ligbåre*, nævnt 1647.⁴⁸

†*Tåmur* nævnes tidligst 1647, 1690 og 1695 som gammelt.⁴⁸ 1831 omtales atter et ur, formentlig det forannævnte, som synet 1862 ønskede repareret, men som ved ministeriets resolution blev fjernet af kirkeeejeren uden forpligtelse til at indsætte et nyt.⁴⁹ I klokkestablens nordstolpe er tapper til urhammeren samt prellefjederen i behold.

Klokker. 1) (Fig. 41) støbt 1508, tv. 86 cm. Om halsen latinsk indskrift med reliefminusculer: »Dicor Maria mea vox et vera Sophia orthum letifirent et noxia cuncta refrenent anno domini mccccviii« (Jeg hedder Maria, måtte min røst og den sande visdom gøre den rettroende glad og tvinge alt brødefuldt tilbage. I Herrens år 1508). Over indskriften perlerække og buefrise med korsblade. Rammelister på og over slagkanten. Firkantede hanke. Klokken er



Fig. 40. Detalje af klokkestol med årstal 16?? (s. 2505). NE fot. 1980. - *Detail of the bell frame's beam with carved date 16??.*

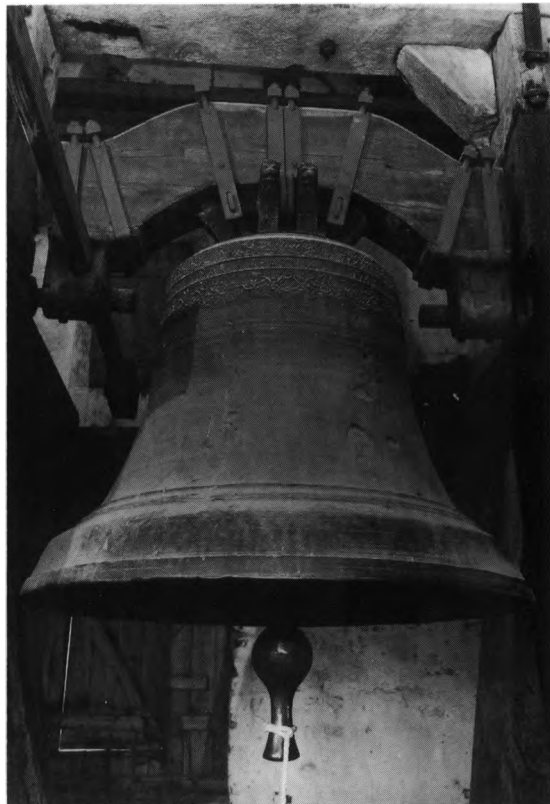


Fig. 41-42. Klokker. 41. Nr. 1, fra 1508, tilskrevet den nederlandske støber Henrik de Campen (s. 2504). 42. Nr. 2, støbt 1745 af Johan Barthold Holtzman, København (s. 2505). NE fot. 1980. - *Bells. 41. No. 1 cast in 1508, attributed to the Netherlandish bellfounder Henrik de Campen. 42. No. 2 cast in 1745 by Johan Barthold Holtzman, Copenhagen.*

af F. Uldall⁷⁷ henført til den nederlandske støber, Henrik de Campen, af hvem der findes en signeret klokke (nr. 1) i S. Mortens kirke i Næstved.⁷⁸ Ophængt i slyngebom.

2) (Fig. 42) 1745, støbt af Johan Barthold Holtzman, tv. 113 cm. Om halsen latinsk indskrift med reliefversaler: »Soli deo gloria me fecit Iohan Barthold Holtzman Hafniæ 1745«. Under og over indskriften friser med båndakantus, på hankene løvemasker (fig. 39). Ophængt i vuggebom.

†*Klokke*. 1741 klagede menigheden over, at deres klokke var brusten og uden lyd; den havde ikke været i brug i flere år, men patronen på Dragsholm ville ikke bekoste dens omstøbning.⁷⁹ Om mulig klokkestøbning i skibet, se s. 2475.⁸⁰

Klokkestol, af eg, med meget svære stolper. På løsholterne ses reliefskårne versaler: »... anno

16..«. De sidste to cifre er dækket af jernbånd (fig. 40). Yngre skråbånd af fyr.

GRAVMINDER

Mindetavle, o. 1692, over hr. Michael Madsen, sognepræst til Vallekilde og Hørve, »stærk i lærdom, brændende i nidkærhed, enestående i veltalenhed og storartet i veldædighed«, †12. maj 1692, efter 42 år i embede, 67 år gammel, og hustru Valborg Rasmussen, »som i klogskab overgik manden, i dannelse kvinden og i fromhed og menneskekærlighed dem begge«, død 1694, 70 år gammel. Sort kalkstenstavle med profileret kant, 104x115 cm, med opmalet, gul versalindskrift på latin (fig. 43). På bagsiden antyder et fint karnisformet led, at tavlen har været brugt eller beregnet til brug andetsteds. Ligesom 1758⁴⁰ i korbuens nordre vange.

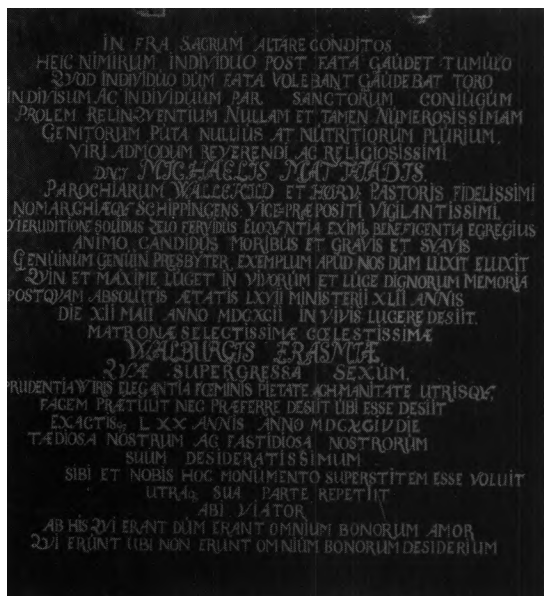


Fig. 43. Mindetavle over sognepræst til Hørve og Vallekilde Mikkel Madsen, 11692 (s. 2505). Knud Søndergaard Nielsen fot. 1977. - *Memorial tablet for the vicar Mikkel Madsen †1692.*

†*Epitafium*. O. 1729. Den kunsterfarne Christian Schmidt, født i Stralssund 24. dec. 1659, †19. marts 1729. Efter gravskriften, på tysk, latinsk citat fra Åb. 14(, 13). 1758 beskrevet som et monument af træ over kvindestolene,⁴⁰ dvs. på nordvæggen. Sandsynligvis identisk med et af de to epitafier af træ, der omtales i kirkebeskrivelsen 1862.¹²

Gravsten. 1) (Fig. 45) o. 1638. Peder Iensøn Knub, Vinde(kil)de (Fårevejle sogn), †17.juli 1638. Grå kalksten, 163 x 81 cm, med gravskrift i reliefversaler i forsænkede bånd på tavle i arkadefelt. Under bueslaget står Kristus med sejrspanen i venstre hånd og højre løftet velsignende. Længs stenens rand, ligeledes med versaler: Af jorden, vi er på jorden, vi går til jorden, vi kommer den ende, vi får til dommen angår. I hjørnerne cirkelfelter med evangelisttegn over skriftbånd hvorpå angivet, foroven til venstre: »S. Mathævs« og til højre: »S. Marcus«, forneden til højre: »S. Lucas« og til venstre: »S. Ioannes«. 1758 siges stenen at ligge »for kirkedøren« sammen med †sten nr. 3 og 4 (s.d.). Omkring »bredden på disse tre sten« var citat

fra Job. 19(25).⁴⁰ 1919 lå den i korgulvet (sml. fig. 17), hvilket også kan have været tilfældet 1758, dersom kirkedøren tydes som kordøren (sml. korbuekrucifiks og †korgitter). Ved istandsættelsen sidst i 1940'erne flyttet til våbenhusets vestvæg.

2) 1652, ifølge fordybet indskrift i kartouche nederst på stenen. Hr. Madz Mickelsen, tidligere sognepræst til Vallekilde og Hørfve i 31 år, †1649 i sin alders 55. år med hustruen Kirstine Glansdatter, †1672 i sin alders 72. år. Rødlig kalksten, 198x108 cm. I hjørnerne cirkelfelter hvori fremstilling af evangelisterne siddende på en højrygget stol med opslået bog og symbolet foran sig (fig. 44). Til venstre foroven Mattæus, forneden Markus og til højre Lukas, foroven til højre Johannes. Imellem de to øvre ses den opstandne Kristus stående på kisten. Øverst i skriftfeltet midt på stenen anes rester af latinsk



Fig. 44. Detaljer af gravsten nr. 2 fra 1652 over sognepræst Mads Mickelsen, †1649, og hustru, Kirstine Glansdatter, †1672. Evangelisterne med deres symbol (s. 2506). NE fot. 1992. - *Details of tombstone no. 2 from 1652 for the vicar, Mads Mickelsen, †1649, and his wife, Kirstine Glansdatter, †1672. The Evangelists with their symbols.*

indskrift med reliefversaler i fordybet felt. Derunder læses gravskriften, med fordybede versaler. Antagelig oprindeligt og i hvert fald siden 1758⁴⁰ i sakristiets gulv.

3) 1600'rne. Rødlig kalksten, 153x95 cm. Gravskriften i cirkulær bladkrans midt på stenen er udslidt på nær nogle få fordybede versaler, hvorefter 1919 endnu sås: Jydland. Sammenholdt med præsteindberetningen 1758⁴⁰ fremgår, at stenen var lagt over Torbiørn Salemonson Møller, født i Jydland, boede i Draxmølle (Hørve sogn), †5. april 1707 i sin alders 71. år og 7 måneder, og hans to afdøde hustruer Anne Jobsdatter og Ingeborg Hansdatter, som hverken var død eller begravet i sognet. I hjørnerne dobbeltrosetter. Ligesom 1758 i skibet, inden for syddøren.

4) O. 1759. Hr. Ole Pedersen Schytte, *24. aug. 1691, søn af hr. Peder Olesen Schytte, provst i Schipp(inge) herred og sognepræst for Wischinde og Aunsøe menigheder, og moderen, Margarete Frans Daatter. Gik i Herlufsholms og Slagelse skoler og på Academ(isk uddannelse) i Kiøbenh(avn) 1711. Selv præst i Wischinde og Aunsøe 1717, i Wallekilde og Hørve 1722. Gift første gang med Mette Peder Daatt(er) Reenberg, datter af mag. Peder Reenberg, stiftsprovst og sognepræst til Budolp(hi) kirke i Aalborg, moder til fire sønner og en datter, som alle døde før faderen. Anden gang gift med Anne Margrethe Lidøe, datter af mag. Torbiørn Lidøe, provst i Smørum herred og sognepræst til Herstederne. †16. dec. 1759, 68 år og 4 mdr. gammel, i embede i 42 år. Grå marmor, 185x126,5 cm, med fordybet skriveskrift tværs over stenen. Nu som 1758 i tårnummet, sml. muret grav.

†Gravsten.⁴⁰ 1) 1614, lagt af sønnen, over hr. Michel Hansen, sognepræst til Wallekilde og Hørve, †7. aug. 1613 i Wallekilde, og hustru Mette Clausd(atter), †18. marts 1611 i Wallekilde. Herefter citat fra Åb. 7. C(laus) M(ichel-sen) V(allekilde) 1614. Lå 1758 i gulvet mellem skrifte- og degnestolen, dvs. i koret.

2) O. 1637. Giertrud Nielsd(atter), boede og døde i Wallekild(e) 10. dec. 1637. Lå 1758 midt i kirkegulvet.

3) O. 1638, over den ærlige pige Maren Pedersdatter, †3. april 1638. Lå 1758 sammen med †sten nr. 4 og gravsten nr. 1 (s.d.) »for kirke-døren«, hvormed muligvis menes kordøren.

4) O. 1638, over den ærlige pige Johanne Pedersdatter, †1. maj 1638. Placering, se †nr. 3.

5) O. 1708. Niels Olufsen, sædedegn til Wallekilde og Hørve i 15 år, gift med Mette Laursd(atter) i otte år uden børn, †18. dec. 1708. Omtalt 1758 som ligsten på kirkegården.

6) O. 1733. Tidligere degn Marcus Seyer, †19. nov. 1733. Gravvers af Frederik Monrad. Placering som †nr. 5.



Fig. 45. Gravsten nr. 1 over Peder Jensen knub, Vindekilde, †1638 (s.2506). NE fot. 1980. - Tombstone no. 1 for Peder Jensen Knub, Vindekilde, †1638.



Fig. 46. Indridset bomærke under bunden af dåbsfad nr. 1, sml. fig. 32 (s. 2499). NE fot. 1992. - *Engraved mark beneath the bottom of baptismal dish no. 1, cf. fig. 32.*

Murede grave. Ved undersøgelse i korgulvet 1992 konstateredes to murede grave, den ene strækkende sig ind under korbuen, sml. minde-tavle, gravsten nr. 1 og †gravsten nr. 1, 3 og 4. Fra o. 1750, af kamp, munkesten og Flensborgsten, sandsynligvis for Ole Pedersen Schytte (sml. gravsten nr. 4). Ved sydvæggen i tårnrummet.

Grave. Ved dræningsarbejder omkring kirken 1944 stødte man på flere ensdannede grave sat af flade, utildannede marksten og dækket af én sten over hovedlejet i vest. De lå dels i hjørnet mellem skibets sydmur og våbenhusets østmur, dels lidt længere mod øst, i en afstand af ca. en meter fra murene, og på kirkens nordside ud for våbenhuset der. Sidstnævnte grav var dækket af tre overliggere, og heri lå et *skelet*, antagelig fra o. 1200, af en ung kvinde, 16-18 år, ca. 146 cm høj, med kun let defekt kranium og alle tænder velbevarede. Afgivet til Universitetets antropologiske laboratorium (nr. 48/44).

KILDER OG HENVISNINGER

LA. 270. Roskilde Domkirkes Kirkeinspektion. G. Roskilde Domkapitels kirkers rgsk. 1591-1676. - *Pastoratsarkivet*. Vallekilde-Hørve pastorat. Kirkebog. 1660-1815. - *Godsarkiver*. Adelsborg. Kirkerne vedk. 1719-1924. - Kirke- og skoler gsk. 1895-1905. - *KglBibl. Rostgaardske samling*. 53. fol. Collectanea Petri Septimi. - *Ved embedet*. Synsprot. 1862-19(80). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i alm. s. 50.

NM2. Indberetninger ved Aage H. Mathiesen 1895 (bygning), P. Hauberg 1895 (inventar), Chr. Axel Jensen 1919 (bygning og inventar), Niels Termansen

1926 (alterbordsforside, altertavle og prædikestol), Harald Munk 1930 (altertavle og prædikestol), V. Hermansen 1942 (muret grav i tårnrum) og 1944 (fund af grave), K. Brøste 1944 (skelet på kirkegård), Einar V. Jensen 1946 og 1950 (alterbordsforside) samt 1954 (krucifiksgruppe), Peter Linde 1947 (dørføj), Henrik Græbe 1972 (kalkmalerier) og 1976 (kalkmalet præsterækketavle), Lucien Hecklen 1974 (dørføj), Hans Stiesdal 1976 (bygning), Birgit Als Hansen 1976 og 1987 (udgravninger), Robert Smalley 1976 og 1977 (kalkmalerier), K. Søndergård Nielsen 1977 (minde-tavle), Hugo Johannsen 1980 (bygning), Marie-Louise Jørgensen og Ulla Kjær 1980 (inventar og gravminder), E. Troelsgaard 1986 (støttepiller på tårnet), Kirsten Trampedach 1992 (udvendig murbe-handling). - Under udarbejdelse af beskrivelserne har redaktionen kunnet benytte materiale (opmålinger, fotografier m.m.) i arkitekt Marinus Andersens privatarkiv, venligst stillet til disposition af arkitekt Mogens Andersen. - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Mogens Vedsø, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet 1992.

Tegninger. NM2. Pennetegning af koret usign. 1839. - Plan og opstalter af skibets nordside, samt plan og snit af koret ved Aage H. Mathiesen 1895. - Otte tryk af plan, snit og opstalter i »Maaleren 1911«. - Plan ved C. G. Schultz 1929. - To kalker af alterbordsforsidens indskrifter ved Einar V. Jensen 1949. - Plan og tre måleblade af udgravning i skibets vestende ved Birgit Als Hansen 1976. - Fire tegninger vedr. dør i våbenhus ved Graae & Jessen 1976. - To tryk af prøvegravninger i tårnet ved E. Troelsgård 1986.

Notebøger. NM2. N. L. Høyen XII, 1, XIII, 58f. - C. G. Schultz LXVII, 41.

¹ DiplDan. 2. rk. VII, nr. 294.

² Roskildebispens jordebog s. 163.

³ Repert. 2. rk. I, nr. 391 og II, nr. 2374.

⁴ Jfr. KancBrevb. 13. okt. 1580 og s. 2411, se desuden Landebogen s. 137.

⁵ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁶ Kronens Skøder II, 398, jfr. 690.

⁷ LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820.

⁸ Kronens Skøder III, 247f.

⁹ RA. DaKanc. A30. 1809. Fortegnelser over kirker og disses ejere.

¹⁰ NM6. Fundprot. 3402.

¹¹ LA. Godsarkiver. Adelsborg. Kirkerne vedk. 1719-1924.

¹² Ved embedet. Synsprot. 1862-19(80).

¹³ Beckett: DaKunst I, 40. Kirken opfattes her, på grundlag af apsidens tresidede plan, som »ret sen«, jfr. Ølsted (Hatting hrd., Vejle amt), samt Saksøbing og Eskilstrup (DK. Maribo s. 131 og 1297).

¹⁴ Jfr. syddøren i Kirke-Saabby (DK. Kbh. Amt s. 853 med fig. 2).

¹⁵ En tilsvarende svag stigning mod apsisbuen skyldes formentlig en sekundær behugning.

¹⁶ Sml. Sønder Jernløse, s. 131.

¹⁷ En hvidtning af østgavlens vestside skyldes næppe, at skibet oprindeligt har haft åben tagstol, men er snarere forårsaget af, at gavlen en kort periode har stået frit efter korets opførelse, men før skibets fuldendelse.

¹⁸ Fænomenet er teknisk set beslægtet med det massive stentag over Øster Marie kirke (DK. Bornholm s. 459-62).

¹⁹ Tilsvarende kendes fra enkelte andre sjællandske kirker, jfr. Sønder Jernløse (s. 133) og Tveje-Merløse (Holbæk by), samt Uvelse (DK. Frborg s. 2146) og Sonnerup (DK. Kbh. Amt s. 892 og fig. 4).

²⁰ Nichen synes ikke at have været gennemgående til østsiden af gavlen, og placeringen korresponderer ikke med korets oprindelige tag.

²¹ Gavltrekannten synes oprindelig, men kan dog, jfr. nedenstående, være opført efter nedrivning af $\uparrow$ vestarrangementet.

²² Ca. 70 cm i forhold til indvendig murflugt.

²³ Tilstedeværelsen af en sådan behøver ikke at udelukke en oprindelig vestindgang til kirken.

²⁴ En afgrænsning mellem fundamentets afretningslag og skibets bevarede mørtelgulv ud for norddøren angav en østre murflugt, der er sammenfaldende med syddørens retvinklede vestre vange. Forudsat at fundamentet har sprunget omtrent lige langt frem i både øst og vest i forhold til murflugterne, har muren været ca. 90 cm tyk; arkademurens vestside har dermed korresponderet med østsiden af en flad niche i syd-væggen.

²⁵ Jfr. Kirke-Fjenneslev (DK. Sorø s. 326), Kirke-Saabby (DK. Kbh. Amt s. 854 og fig. 2) og Tveje-Merløse (Holbæk by).

²⁶ Jfr. Tveje-Merløse (Holbæk by).

²⁷ Forudsat at den nuværende vestre gavltrekannt ikke er opført efter vestanlæggets fjernelse, hvilket ikke kan udelukkes, kunne manglende spor af en tvedeling på denne tages til indtægt for det brede vesttårn. På den anden side virker en rekonstruktion som tvillingtårn fristende af flere årsager: Med tårn og skib forbundet af tre jævnbrede arkader båret af kvadratiske piller ville de to tårne, med de indre hjørner anbragt over pillerne, blive nøjagtig kvadratiske med en sidelængde på ca. 3,3 m.

²⁸ Dog kan de nedre dele af vestarrangementet have stået også efter overhvelvningen.

²⁹ Dette har formentlig også været tilfældet ved den sydøstre, ved prædikestolens opsætning forhuggede, hvælvpille.

³⁰ De nuværende stik er dog nyere af små gule tegl.

³¹ Stenstørrelse: 26-26,5x12x9 cm.

³² Note 49. De to piller må være jævnaldrende, omend kun den ene omtales.

³³ Det bemærkes, at dette mulige $\uparrow$ pulpitur har ligget i samme højde som det ældre $\uparrow$ galleri i skibets vestende.

³⁴ Stenstørrelse: 26-27x12,5-13x9 cm, i gavltrekanstens øverste del 24-25x12-12,5x7 cm.

³⁵ Stenstørrelse: 28-28,5x13-13,5x9 cm.

³⁶ Stenstørrelse: 26-27x12,5-13x9 cm.

³⁷ Muligvis i forbindelse med indretning af våbenhuset til kapel, jfr. f.eks. Asnæs (s. 2376-78).

³⁸ Muligvis o. 1878, da der ønskedes indrettet adgang til loftet over hvælvene fra våbenhuset eller sakristiet, jfr. note 12.

³⁹ LA. 270. Roskilde Domkirkes Kirkeinspektion. G. Roskilde Domkapitels rgsk. 1591-1676.

⁴⁰ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. Efterretn. til HofmFund.

⁴¹ Jfr. note 7 og Kaldsbog for Tjæreby og Alsønderup Sognekald 1738-93, 1871-1909 og 1909f. (DK. Frborg. s. 1409)

⁴² 1976 registreredes et spor i pudsens på østfagets nordvæg, ca. 170x65 cm, der muligvis kan hidrøre fra en skærm omkring eller bag den ene kakkelovn.



Fig. 47. *Lyseholder nr. 1, fra 1600'rne? af jern (s. 2504). Nu i NM2. NE fot. 1992. - *Candle-holder no. 1 of iron, 17th century?

⁴³ KglBibl. Rostgaardske samling. 53. fol. Collectanea Petri Septimi.

⁴⁴ Ulla Haastrup: Triumfbuemotivet »Traditio legis«, i Danske Kalkmalerier, senromansk tid 1175-1275, red. Ulla Haastrup og Robert Egevang, 1987, s. 152-53.

⁴⁵ Hvert buefeld var ca. 45 cm bredt, der levnes hver plads til tre personer på hver side af det oprindelige vindue; af disse registreredes rester af de tre øst for vinduet. Forholdene må have været tilsvarende på sydvæggen.

⁴⁶ I realiteten ti, men præsten Johan Hartvig Ulriksen Gelt, der frasagde sig embedet 1722, efter blot 4½ måned, er ikke medtaget. Indskriften suppleret efter Wiberg: Præstehist. Jfr. dog gravsten nr. 2.

⁴⁷ 1926 udtalte Niels Termansen, at malerierne skallede, så at en stor del var ødelagt, men 20 år tidligere var de hele.

⁴⁸ LA. Skippinge herreds provsti. 1647-1783. Herredsbyg.

⁴⁹ LA. Skippinge og Ods hrdr.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

⁵⁰ LA. Godsarkiver. Adelersborg. Kirke- og skolerusk. 1895-1905.

⁵¹ Det mener Chr. Axel Jensen i indb. 1919, men i brevkoncept 1946 er han tilbøjelig til at anse dem for samtidige. Beckett betragter Kristusfiguren som yngre end sidefigurene (DaKunst. s. 129, 130 og 132). Disse kan ikke være ældre end 1300'ernes første halvdel, mener han og sammenfører dem med en *Kristusfigur fra Kirke Helsing, nu i Nationalmuseet (DK. s. 1266). Poul Nørlund, der sammenligner dem med *reliefferne fra en Mariatavle, nu i NM2 daterer dem til o. 1350 (Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid, 1950, red V. Thorlacius-Ussing, s. 73, 78). Disse relieffer er i Danmarks Kirker dateret til 1375-1400, hvilket senere er bekræftet ved en dendrokronologisk undersøgelse.

⁵² Beckett:DaKunst. II, 132 og DK. Maribo s. 686 med fig. 9, hvor krucifikset dateres til o. 1325.

⁵³ Note 49. 1976 sås spor i korbuens top og bjælkehul i korbuevingen, formentlig hidrørende fra krucifikset.

⁵⁴ De to midterste postamentfremsprings diademhoved rekonstrueredes 1929 tillige med sidevingernes yderste partier.

⁵⁵ Note 49. Ifølge indb. 1895 fremtrådte tavlen malet med gråt og hvidt.

⁵⁶ DK. Sorø s. 696, fig. 6.

⁵⁷ S. 723. Identiske eller nært beslægtede stager ses endvidere i bl.a. Jyderup (s. 744, fig. 15), Vig (s. 2224) og Kalundborg samt i Nykøbing Falster med graveret årstal 1501 (DK. Maribo s. 223 med fig. 14).

⁵⁸ Jfr. Helene og Thomas Finkenstaedt/Bengt Stolt: Prozessions-stangen. Ein Katalog. Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte 36, Wurzburg 1989, nr. 1174. Her dateres stagerne til o. 1500.

⁵⁹ Jfr. note 48 og 7.

⁶⁰ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn. og note 49.

⁶¹ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s. 405, variant C.

⁶² Jfr. HofmFund. Appendix X, 63, hvor der omtales et epitafium (gravsten nr. 1) i tårnmuren ved fonten.

⁶³ S. 1524, fig. 29 og s. 1671.

⁶⁴ J.L.B. fik borgerskab i Kbh. 1874, jfr. Poul Halckjær Kristensen: Danske tinmærker ved Holger Rasmussen, 1983. Om ham se endvidere Flemming Steen Nielsen: Buntzens kandestøberi. Blade af historien om et forsvundet håndværk, i Danmarks tekniske museum. Årbog 1986, s. 5-31.

⁶⁵ Jfr. indskrift i gesimsfrisen på korgitteret i Hansted (Skanderborg amt): »Denne Koorsdør haver ædle...«.

⁶⁶ HofmFund. VIII, 226.

⁶⁷ Jfr. Robert Hedicke: Cornelis Floris, Berlin 1913.

⁶⁸ DK. Sorø s. 732, fig. 13, DK. Kbh. Amt s. 706 med fig. 8 og s. 1146, fig. 9-11.

⁶⁹ Under den mørke egetræsfarve konstateredes 1928 en lys grå, meget enkel marmorering direkte på træet.

⁷⁰ Litt. Lennart Karlsson: Medieval Ironwork in Sweden, Stockholm 1988, s. 129, og M. Mackeprang: Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen, i ÅrbOldkHist. 1943, s. 1-30.

⁷¹ Note 49. 1848 benævnedes Mynster kirken simpel, men anstændig, et stort pulpitur mørknede (Visitatsdagbøger II, 70).

⁷² Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegnelse 1915.

⁷³ Placeringen fremgår af Marinus Andersens plan fra 1944.

⁷⁴ Orglet havde to vindlader: en brugt med tre stemmer og en ny med fire stemmer.

⁷⁵ Erhvervsarkivet, Århus: I. Starup & Søns arkiv.

⁷⁶ Note 12. Midtfeltet i Hørve kirkes altertavle måler 94x50 cm, mens det i Vallekilde kun måler ca. 89x33 cm, hvorfor billedet ikke kan have været brugt der.

⁷⁷ S. 249.

⁷⁸ DK. Præstø s. 152. Om andre klokker af HdeC se F. Uldall: Nederlandsche kerkklokken in Holland, Duitschland, Zweden en Denemarken, i Verslagen omtrent 'sRijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst XXXIII, 1910, 's-Gravenhage 1911, s. 11-57. En klokke fra 1510 i Lybæk S. Jacobi kirke overførtes 1913 til S. Annen Museum (inv. 1913/35), hvorfra den er udlånt til Lutherkirken, jfr. Lübeck Sankt Annen Museum. Die sakralen Werke. Museen für Kunst und Kunstgeschichte der Hansestadt Lübeck 1981, kat. nr. 295.

⁷⁹ RA. DaKanc. Generalkirkeinspektionskollegiet. 11. 1738-91. Indsendte visitatsberetninger.

⁸⁰ Jens Vellev: Rungende malm, Skalk 1978, nr. 3.